

STORE DANSKE
ARKÆOLOGER

På jagt efter
fortidens byer

Redigeret af Eva Mortensen & Rubina Raja

Store danske arkæologer

Redigeret af Eva Mortensen & Rubina Raja

STORE DANSKE
ARKÆOLOGER

På jagt efter fortidens byer

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Store danske arkæologer

© forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2019

Omslag, tilrettelægning og sats: Carl-H.K. Zakrisson

Forsideillustration: K.F. Kinch, Rhodos

Maleri af Helvig Kinch (Antiksamlingen, Nationalmuseet)

Bogen er sat med Lyon og Kievit

Trykt på 130 g Arctic Volume White hos Narayana Press, Gylling

Printed in Denmark 2019

ISBN 978 87 7184 751 2

Aarhus Universitetsforlag

Finlandsgade 29

8200 Aarhus N

www.unipress.dk

Bogen er udgivet med støtte fra:

Aarhus Universitets Forskningsfond

Carlsbergfondet

Landsdommer V. Gieses Legat

Lillian og Dan Finks Fond

Ny Carlsbergfondet

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med Copydan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

FAGFÆLLE-
BEDØMT

MIX
Papir fra
ansvarlige kilder
FSC® C010651

Indhold

EVA MORTENSEN & RUBINA RAJA	Introduktion – om store danske arkæologer, fortidens byer og tilblivelsen af en humanistisk disciplin	9
JOHN LUND	P.O. Brøndsted – og de første danske udgravninger i Grækenland	41
STINE SCHIERUP	K.F. Kinch – og udforskningen af oldtidsbyer på Rhodos og den makedonske halvø Chalkidike	71
RUBINA RAJA	Harald Ingholt – og Palmyra, oasen i den syriske ørken	105
SØREN HANDBERG & SIGNE BARFOED	Frederik Poulsen & Ejnar Dyggve – og udgravninger i den antikke by Kalydon i Vestgrækenland	133
STEFFEN TERP LAURSEN	P.V. Glob – og oldtidshovedstaden Dilmun på Bahrain og den danske Golfekspedition	163
EVA MORTENSEN	P.J. Riis – og Hama og Tell Sukas, der forbandt Middelhavet med Mellemøsten	187
POUL PEDERSEN & BIRTE POULSEN	Kristian Jeppesen – og jagten på et antikt underværk og dets by, Halikarnassos	215
MORTEN SØVSØ	Siden Stiftsfysikus Kiær – byarkæologien i Ribe	249
	Om forfatterne	283
	Billedkreditering	285
	Register	290

Siden Stiftsfysikus Kiær – byarkæologien i Ribe

MORTEN SØVSØ

FIG. 1. Den ældste afbildning af Ribe er prospektet fra Braun og Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum*. Det er udført på foranledning af historikeren Anders Sørensen Vedel (1542-1616), som boede i byen, og viser både eksisterende og nedrevne bygninger ca. 1585. Anakronismerne til trods må helhedsindtrykket af den fortættede by omkring domkirken og den stærke kontrast til det omgivende landskab være korrekt. I forgrunden ses en af de mange stuedrifter, som i datiden passerede byen.

Indledning

Grønnegadeudgravningens første spadestik i 1953 markerer introduktionen af den moderne byarkæologi i Ribe, hvis historie, aktører og resultater er emnet for denne tekst. I tiden forud kan den antikvariske tradition i byen spores tilbage til kunsthistorikeren Niels Laurits Høyens (1798-1870) besøg i 1830. Hans ophold i Ribe ansporede Katedralskolens lærerkollegium til at kaste sig over studiet af byens historie – en interesse, som kom til udtryk i en lang række skriftlige arbejder. Et andet udslag var oprettelsen af Den antikvariske Samling i 1855 (i dag Sydvestjyske Museer), som adjunkterne Emil d’Origny (1818-1861) og Jacob Frederik

Kinch (1817-1888) samt den lokale erhvervsmand Frederik von Støcken (1796-1868) stod bag.

Allerede i 1736 var den første store byhistorie udkommet i form af præsten Peder Terpagers (1654-1738) *Ripæ Cimbricæ*, men dette værk blev på alle måder overgået af førnævnte Kinchs *Ribe Bys Historie og Beskrivelse* i 1869, som – alene ud fra skriftlige kilder – nåede bemærkelsesværdige resultater i forhold til at rekonstruere byens ældre topografi (fig. 2). Kinch havde en søn, Karl Frederik Kinch (1853-1921), som blev arkæolog. Hans arkæologiske bedrifter var uden for landets grænser, og det kan der læses meget mere om i kapitlet om K.F. Kinch her i bogen.

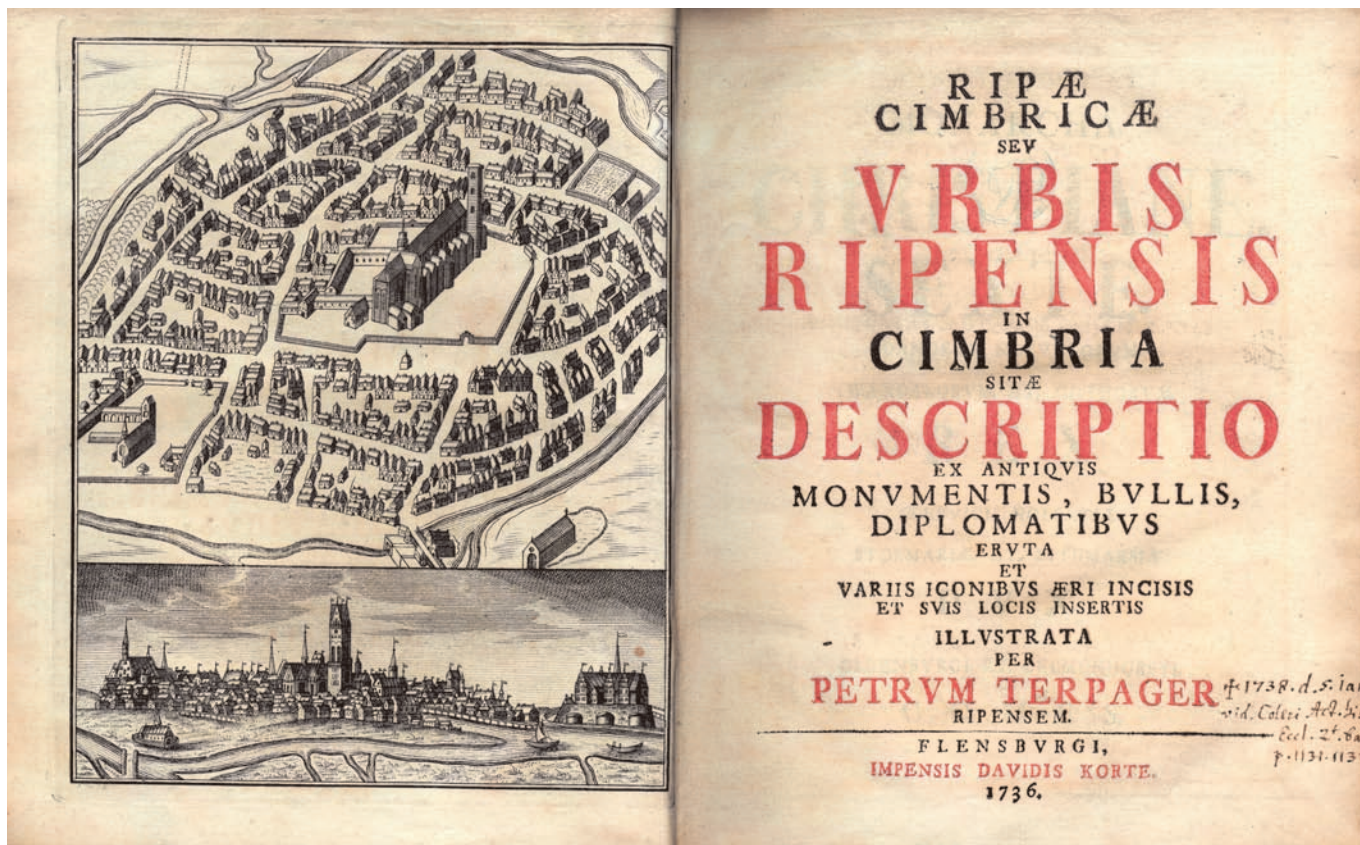
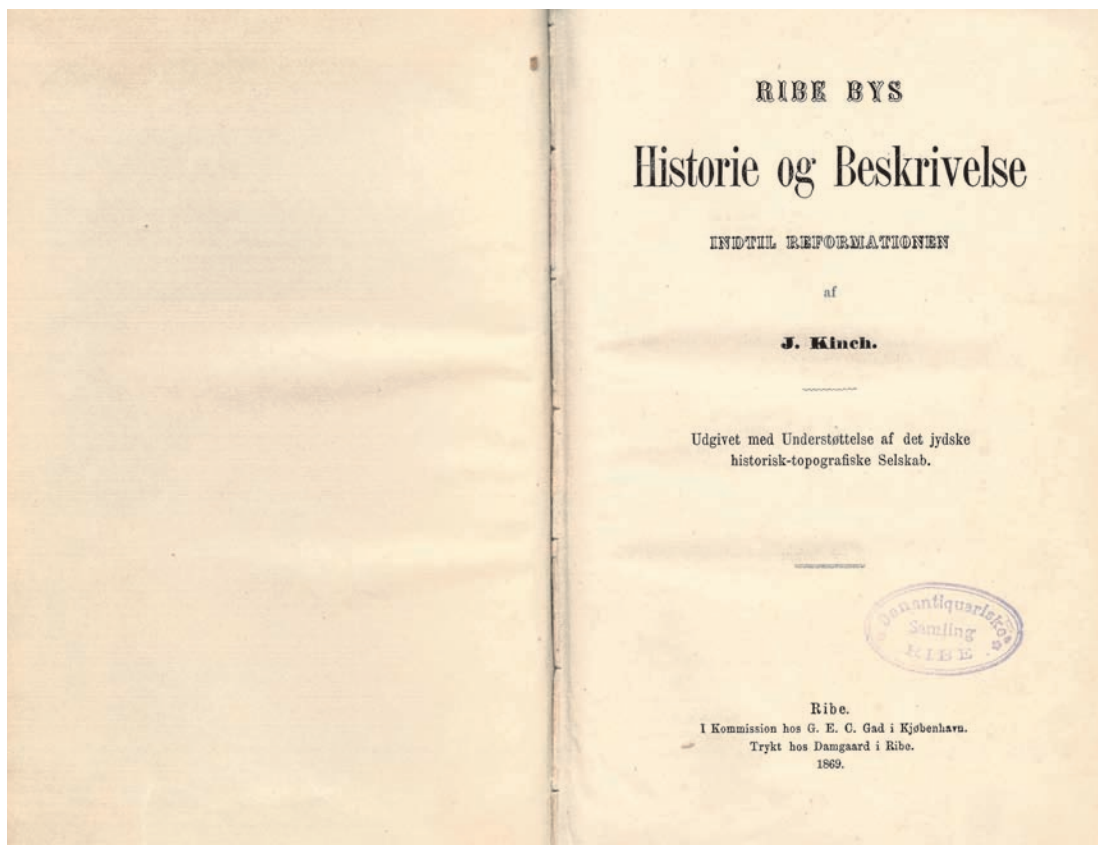

FIG. 2. Titelbladene af de første store byhistoriske monografier om Ribe. Peder Terpagers *Ripæ Cimbricæ* (1736) og Jakob Frederik Kinchs *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen* (1869).

Egentlige udgravninger var endnu ikke foretaget i Ribe, og desværre blev der foretaget voldsomme gravearbejder i forbindelse med domkirkens hovedrestaurering 1882-1904, som medførte store arkæologiske tab uden nogen form for dokumentation.

De ældste beskrivelser af kulturlagene under byen skyldes ikke arkæologer eller historikere, men i stedet Stiftsfysikus Jørgen Johan Kiær (1829-1912). I 1886 fulgte han nedgravningen af vandrør i byens gader, som fra det nyopførte vandtårn i Dagmarsgade førte rent drikkevand ud til borgerne (kortet i figur 7 kan konsulteres løbende – her er et overblik over Ribe, byens nuværende vejnet og udgravninger). Kiær nedskrev forbløffende præcise beskrivelser af lagene under byen og deres vekslende indhold af velbevarede trækonstruktioner, husholdningsaffald og husdyrgødning.

Modsat de fleste væsentlige byer i det middelalderlige Danmark oplevede Ribe ingen betydende økonomisk vækst igennem 1800- og 1900-tallet. Hovedparten af den regionale udvikling fandt sted i Esbjerg. Det har som heldig konsekvens, at Ribes bykerne ikke er skæmmet af en stor mængde nybyggerier og gadegennembrud, og på tilsvarende vis er den op til 5 m tykke svamp af organiske kulturlag under byen kun i mindre grad destrueret af senere gravearbejder. Den udgør fortsat et unikt arkiv over byens historie, dens vidtrækkende handelsforbindelser og urbaniseringen som sådan rækkende fra år 700 og frem. Som det vil fremgå af nedenstående tekst, er det ingen let opgave at undersøge og forstå dette komplekse fortidsminde. Gennem tiden har forskellige teorier været styrende for udforskningen, og de mørke lag har afgivet mange enestående fund. Alligevel er kun en mindre del af kulturlagene endnu udgravede, og Ribes kulturlag er fortsat langt fra at have afgivet deres sidste hemmelighed.

Mogens Bencard og grønnegade-udgravningen

Rydningsarbejder i de nordeuropæiske bykerner, som havde været mål for anden verdenskrigs bombetogter, afslørede i årene efter 1945, at der i lagene under byerne kunne skjule sig forbløffende velbevarede kulturlag, bygningsrester og genstandsfund. Denne erkendelse blev startskuddet for den nordeuropæiske byarkæologi som specifikt fagområde og den egentlige baggrund for, at Nationalmuseet i 1953 indledte en byudgravning i Ribe. Det var en forskningsudgravning med ét overordnet formål, at finde *Ansgars Ribe* – vikingetidens by – og således skabe samklang mellem de skriftlige kilder og de arkæologiske fund. Til formålet udvalgte, med kommunal velvilje, en brandtomt beliggende centralt i byen imellem Grønnegade og Præstegade, hvor Industriforeningens Hus havde stået, indtil det ødelagdes ved sabotage den 17. december 1943.

Projektet var indledningsvis placeret i Nationalmuseets 1. Afdeling, og en prøvegravning udførtes under ledelse af P.V. Glob (1911-1985) og Viggo Nielsen (1920-2014). Herefter fortsattes med en egentlig udgravning under ledelse af Ebbe Lomborg (1932-1986), som imidlertid gik i stå. I 1955 overgik projektet til Nationalmuseets 2. Afdeling under ledelse af den 30-årige museumsinspektør Hans Stiesdal (1922-1998), som havde gjort sine første erfaringer ved de kort forinden afsluttede udgravninger på Aggersborg. Stiesdal ansatte som daglig leder den 25-årige stud.mag. i kunsthistorie Mogens Bencard (f. 1930), som med assistenter og arbejdsmænd gennemførte udgravningen 1955-1957.

Udgravningsteknisk blev det 8×16 m store felt opdelt i kvadrater på 2×2 m, og afgravningen nedefter foregik i lag af 20 cm's tykkelse. Denne fremgangsmåde blev anvendt på Aggersborg, men fandt også anvendelse ved udenlandske undersøgelser i bykerner samt ved udgravninger af bebyggelser på kunstigt opbyggede forhøjninger, såkaldte værfter, i vadehavsområdet.

Allerede tidligt i grønnegadeudgravningen stod det dog klart, at de mange faste strukturer i form af et teglstenshus, hus- og hegnrester af træ samt store mængder vandretliggende eller stående tømmer i lagene var en udfordring for den valgte metode (fig. 3). Anlægs- og fundmængden var overraskende for alle deltagere, og først i 1956, i næsten 5 m's dybde, nåede udgravningen til bunden af de menneskeskabte aflejringer, som dateredes omkring år 1100.

Undersøgelsens efterliv kan anvendes som indikator for de udfordringer, der fulgte med den nye arkæologiske disciplin: udgravning i byernes middelalderlige kulturlag. Undersøgelsens resultater er hidtil kun

publiceret i korte oversigter. Keramikken fra undersøgelsen blev først musealt bearbejdet og publiceret i 1991, mens resten af det omfattende fundmateriale på 28.893 genstande med få undtagelser er ubearbejdet. En undtagelse er den ikoniske runepind – en central kilde til middelalderens forestillingsverden, hvis fundoplysninger aldrig er blevet nærmere klarlagt (fig. 4).

Blandt de mange bebyggelseslevn, som omfattede en serie af træbyggede huse og hegn overlejret af et teglstenshus på sandfundamenter, er kun sidstnævnte gledet ind i forskningen trods dateringsmæssig usikkerhed. Som den første af sin art kom grønnegadeudgravningen til at lide under manglen på efterbearbejdet

FIG. 3. Grønnegadeudgravningen fra vest i 1955. Centralt i feltet ligger ruinen af et højmiddelalderligt stenhus på sandfundamenter indlejret i organiske kulturlag med særdeles gode bevaringsforhold for tømmer og andet organisk materiale.

FIG. 4. Runepinden fra Grønnegade. En 30 cm lang femsided tryllestav med en 342 tegn lang sygdomsafværgende indskrift.

ning og dermed pege på en central udfordring for byarkæologien: håndtering og bearbejdning af datamængderne fra de informationsrige kulturlag.

Efter udgravningens afslutning vendte Mogens Bencard tilbage til studierne, og efter at have afsluttet sit magisterspeciale blev han i 1961 ansat på Den antikvariske Samling med titlen antikvar. Her stod opgaverne i kø, og i betragtning af deres omfang kan det dårligt undre, at grønnegadeudgravningen forblev ubearbejdet.

Museumsloven af 1958 markerede startskuddet for opbygningen af det decentrale danske museumsvesen, hvori Bencards ansættelse i Ribe blev en af de mere markante begivenheder. Med den nye lov fulgte også retningslinjer for det museale arbejde, og fra 1958 adopterede Den antikvariske Samling begrebet om en *museumssag*, hvortil kan knyttes blandt andet genstande. Lige siden har dette koncept udgjort den begrebsmæssige ramme omkring museets faglige arbejde.

Slippeteorien

Eftersøgningen af vikingetidens Ribe fortsatte i årene efter grønnegadeudgravningen (fig. 5). I tidsskriftet *Skalk*, nr. 3 fra 1962, fremsatte etnografen Lennart Edelberg (1915-1981) fra Katedralskolen, formand for Den antikvariske Samlings bestyrelse og den vigtigste person i opbygningen af museet i Ribe i tiden efter 1958, sammen med Bencard en samlet teori om byens opkomst og udvikling med særligt henblik på den ældste bebyggelses placering og forståelsen af Ribe Ås mange forgreninger igennem Ribe (fig. 6). Et sagn om Gammel Ribe på Sdr. Farup Hede og en mulig tidlig byflytning nævnes, men ellers kastes blikket på et kort over Ribe by, der beskrives som “et edderkoppespind med domkirken i centrum”. Byens slippekarter ned mod Skibbroen adskiller sig fra det øvrige gadenet og “er efter sin byplan at dømme den ældste del af byen”. Identifikationen af denne forskel i byplan var korrekt,

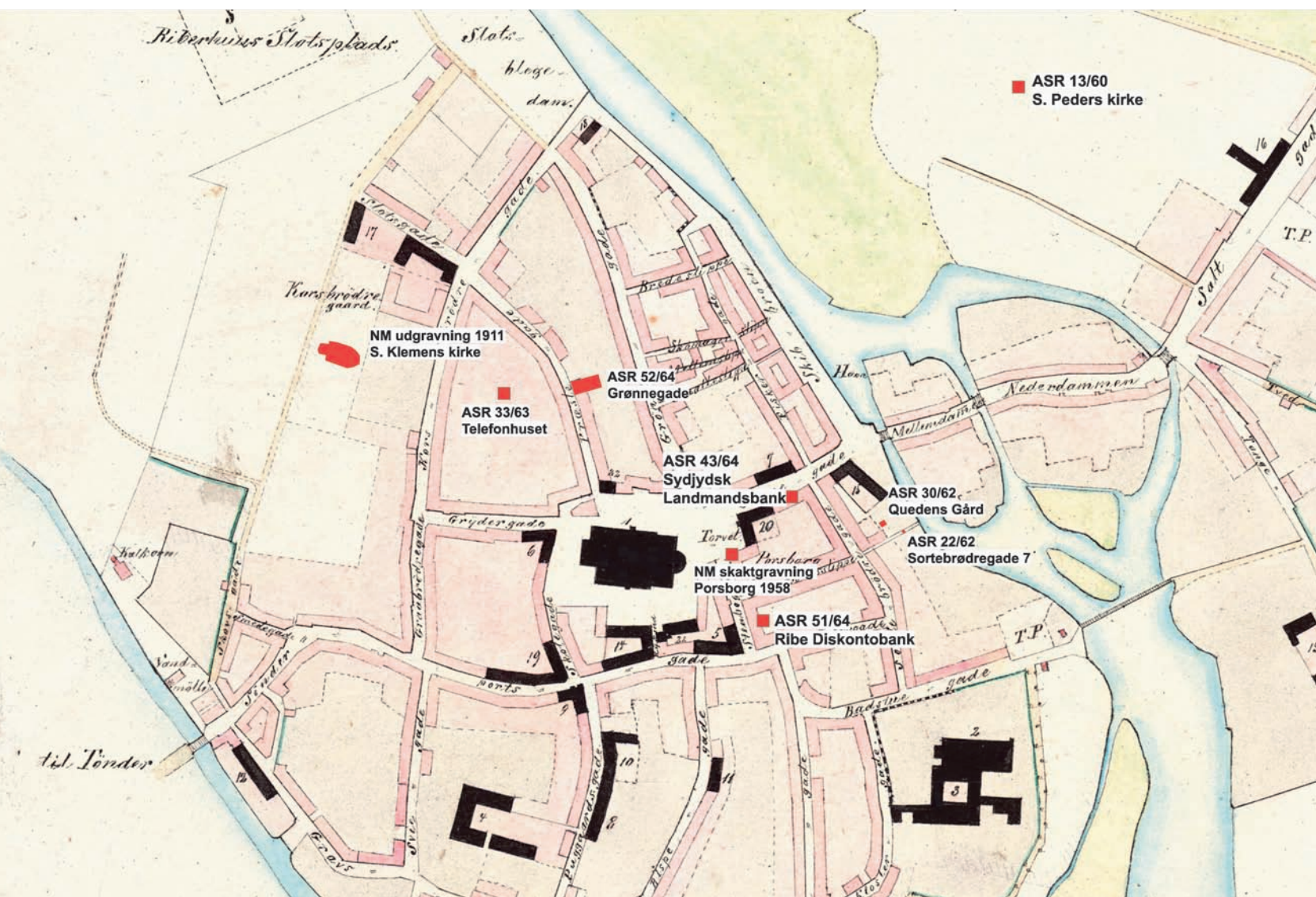
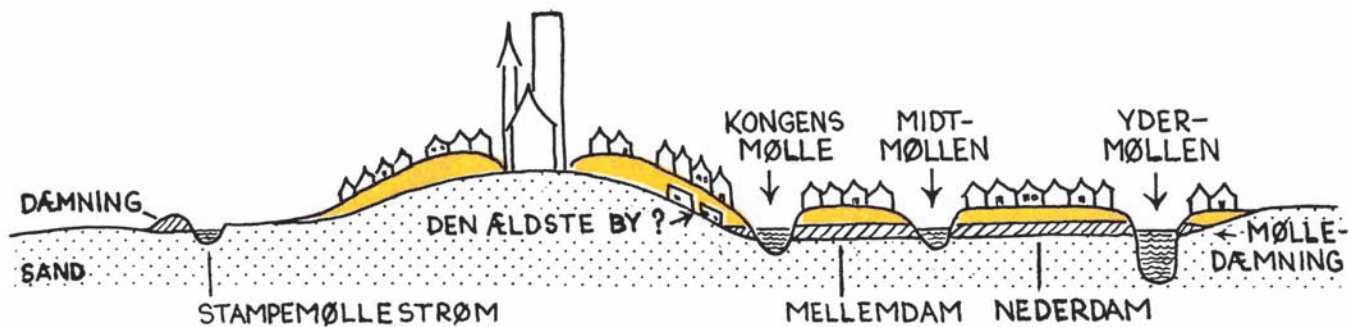

FIG. 5. Placeringen af udgravninger i Ribes bykerne frem til 1965. Hans Stiesdal og Mogens Bencards udgravninger i 1950'erne og 1960'erne var de første, som på en kontrolleret vis nåede til bunds i kulturlagene, men uden at påvise den eftersøgte vikingetid. Kortbaggrunden er A.Th. Techts (1815-1885) opmåling af Ribe 1858 til 1. udgave af Traps Danmark.

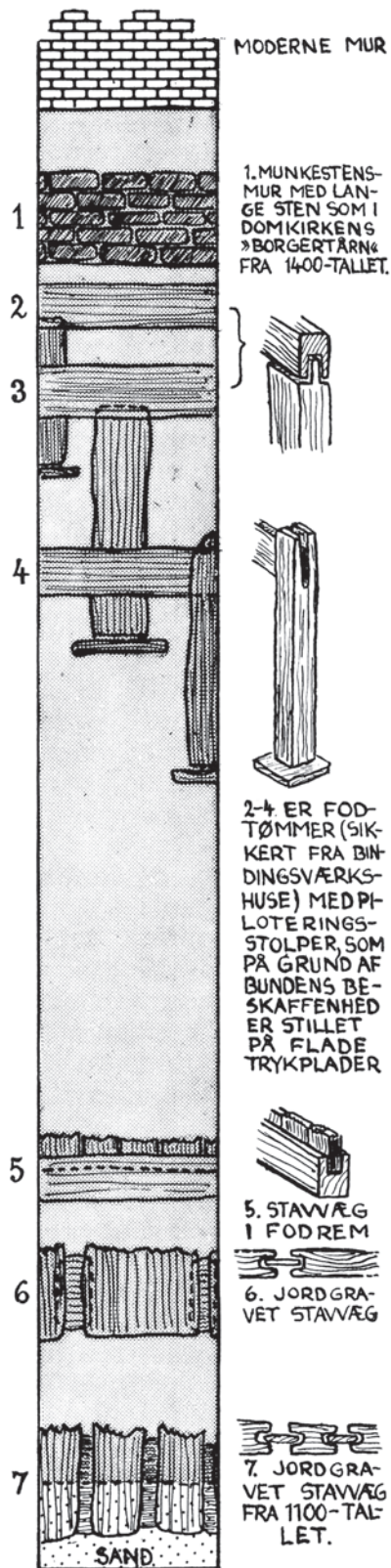

FIG. 6. Til højre skematisk profil over lagfølgen observeret ved grønne-gadeudgravningen. Til venstre et skematisk snit gennem byens kulturlag og vandløbene omkring byen.

men tidsforholdet det omvendte, som klarlagt tidligere af Kinch. Slippekvarteret opstod ved opfyldninger ud mod åen igennem 1300-tallet.

Den empiriske viden om lagene under byen var stadig spinkel. I 1958 havde Stiesdal gravet en skakt til bunds i kulturlagene inde i Porsborgs kælder uden at finde vikingetiden, mens Bencard i 1962 foretog to mindre skaktgravninger omkring Kølholts Slippe i haverne tilhørende Sortebrødregade 7 og Quedens Gård (fig. 7). Heller ingen vikingetid der.

Byflytningsteorien – Okholm og Dankirke, 1962-1969

Det frustrerende fravær af Ribes vikingetid i den gamle bykerne satte gang i spekulationer om, at byen tidligere måtte have ligget et andet sted. “Byflytningsteorien”, som Edelberg og Bencard præsenterede i flere avisartikler i 1962-63, pegede mod tre lokaliteter i Vester Vedsted sogn syd for Ribe: Gammel Rief, Okholm og Dankirke (blandt andet Berlingske Tidende 21. oktober 1962 og B.T. 9. september 1963).

I 1962 blev amatørarkæologen pastor Knud Høgsbro Østergaard (1900-1987) fra Aastrup opmærksom på en cirkulær struktur på et militært luftfoto fra lokaliteten Okholm nord for Vester Vedsted. På samme tidspunkt foretog en anden amatørarkæolog, stud.mag. og senere kendt antropolog Jan Hjarnø (1940-2002), undersøgelser i Vester Vedsted sogn, som førte til opdagelse af flere bopladser og gravpladser fra jernalderen. Sammen foretog de en mindre udgravning i Okholm, som påviste kulturlag og et stolpehul. Materialet blev overgivet til Den antikvariske Samling og igangsatte en længere udgravningskampagne i årene 1963-1969, udført i et samarbejde mellem Bencard og hans kollega Hans Jørgen Madsen (1937-2018) fra Forhistorisk Museum i Aarhus.

Mens udgravningerne i Okholm stod på, foretog en gruppe efterskoleelever i 1964 en udgravning på en mark ved navn Dankirke 2,5 km øst for Okholm.

FIG. 7. Oversigtskort over Ribe med placering af udgravningsfelter og journalnumre på undersøgelser omtalt i teksten. For udgravninger omkring Sct. Nicolaj Gade se fig. 17.

Elevernes skovle ramte ned i et fundrigt stolpehul, og museet blev kontaktet. Mogens Bencard var allerede travlt optaget, og undersøgelsen overgik til Nationalmuseet i skikkelse af museumsinspektør Elise Thorvildsen (1916-1998) fra 1. Afdeling, Danmarks Oldtid. Hun udgravede over seks sæsoner fra 1965 til 1970 en række hustomter fra ældre og yngre jernalder, som sammen med et særdeles rigt fundmateriale blev til fundkomplekset Dankirke, *locus classicus* for jernalderens rigdomscentre og en grundpille i diskussionen af jernalderens samfundsstruktur. Både fundene fra Okholm og Dankirke var af en særlig karakter, men sammenligningsgrundlaget i forhold til andre lokaliteter var i 1960'erne endnu spinkelt, og spørgsmålet om det ældste Ribes placering måtte stå åbent. Problemet var dog på vej til løse sig selv.

Det ældste Ribe – udgravninger 1970-1976

Fra 1970 til 1972 var Bencard forskningsstipendiat med henblik på at skrive en afhandling om hjemlig og importeret middelalderkeramik. I hans fravær var mag. art. i forhistorisk arkæologi Aino Kann Rasmussen (f. 1937) vikarierende antikvar, og under hendes ledelse blev der i 1970 foretaget en forskningsudgravning på baneterrænet nord for Ribe Å i et område, hvor byens nonnekloster og sognekirken S. Nikolaj havde ligget (fig. 8). Formålet var at finde selve klosteret og sognekirken. Som forventet afdækkede undersøgelsen en række begravelser fra middelalderen, men under dem fandtes en nord-syd-orienteret jordfæstegrav med gravgods. Ved livet lå en klump forrustet jern, muligvis et toiletsæt, hvor der i korrosionen var bevaret aftryk af den døde dragt. Om højre håndled havde afdøde en bronzearmring af en type, som kunne dateres til slutningen af yngre germansk jernalder, antagelig 700-tallet. Fundets betydning stod klar for udgravningslederen, og i 1972 blev udgravningsfeltet udvidet med fund af flere middelaldergrave til følge, men også løsfundne genstande fra vikingetid.

FIG. 8. Mogens Bencard under udgravning af middelalderlige grave ved S. Nikolaj Sognekirke og Kloster i 1972, sagen ASR 43M70. På kanten af udgravningen antikvarens søn. I baggrunden Ribe Station.

Det endelige gennembrud kom dog først sidst på året 1972, hvor der blev foretaget funderingsarbejder i kælderen på Ribe Kunstmuseum i Sct. Nicolaj Gade. Det var Den antikvariske Samlings mangeårige registrator, den excentriske hr. Aage Andersen (1928-2018), som tilfældigt passerede de opgravede jordbunker og heri fandt glasperler og kronhjortetakker, som kunne dateres til vikingetiden. Der var på museet en stærk fornemmelse af at være på rette vej, og året efter var der rejst midler til en stor forundersøgelseskampagne, ASR 6M73, som udgravede mindre felter 11 steder på nordsiden af Ribe Å (fig. 9).

I feltet i kunstmuseets kælder var lagene særligt godt bevarede. Her fremkom blandt andet intakte trækonstruktioner, og i de meget fundrige lag fandtes

FIG. 9. Oversigtskort med placering af udgravningsfelterne fra kampagnen 1970-1976. Efter fundet under Ribe Kunstmuseum i 1972-1973 fulgte en forundersøgelseskampagne i form af 11 mindre felter spredt i området omkring Sct. Nicolaj Gade, ASR 6M73. De bedste lag fandtes omkring kunstmuseet, hvorfor de to større udgravninger i Dommerhaven, ASR 5M74, og kunstmuseets have, ASR 4M75, søgtes placeret så tæt på de gode lag som muligt.

FIG. 10. I lag tilhørende første del af 700-tallet under kunstmuseets kælder fandtes i 1973 et gennemboret fragment af en hjerneskal tæt beskrevet med runer. Den svært tolkelige indskrift er antagelig en ondtafværgende amulet, måske mod hovedpine, til hvilket formål materialet synes velegnet. ASR 6M73 D13764.

både små 700-tals sølvmønter af den frisiske sceatta-type samt et ikonisk fund: et stykke hjerneskal med gennemboring, tæt beskrevet med runer (fig. 10). De exceptionelle resultater banede vej for to større udgravninger finansieret fra en række eksterne kilder. Hovedbevillingen kom fra Statens Humanistiske Forskningsråd, hvor professor C.J. Becker (1915-2001) sad, Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond ydede et betydeligt tilskud, og sammen med mange mindre, lokale bidrag sikredes projektets gennemførelse. Undersøgelserne placeredes i nærheden af det bedste felt fra 1973, henholdsvis i Dommerkontorets have, udgravningen ASR 5M74, *Dommerhaven*, og bag kunstmuseet, udgravningen ASR 4M75, *kunstmuseets have*.

Begge kampagner havde stud.mag. i forhistorisk arkæologi Steen W. Andersen (f. 1949) og ripenseren, stud.mag. i middelalderarkæologi Ole Schiørring (1948-

2000) som daglige ledere. Ud over de to hovedkampagner blev der i 1976 foretaget en mindre udgravning i Tvedgade, hvor der under tykke middelalderlag fremkom enkelte vikingetidsfund, ASR 10M76, *Tvedgade*.

Udgravningsteknisk arbejdedes der, som ved grønnegadeudgravningen, med opdeling af de undersøgte felter i kvadrater, som afgravedes i forud definerede niveauer, typisk af 10 cm's tykkelse. Til forskel fra de tidligere undersøgelser arbejdedes der konsekvent med navngivning af udgravningens konceptuelle enheder ved fortløbende bogstavkombinationer – både de enkelte afgravninger inden for de prædefinerede felter samt senere definerede stratigrafiske lag udskilt ved profilopmålingerne (fig. 11).

Meget havde været anderledes, hvis udgravningerne var blevet gennemført følgende den stratigrafiske udgravningsteknik, som udvikledes og formaliseredes i engelsk byarkæologi i løbet af 1970'erne. Særligt

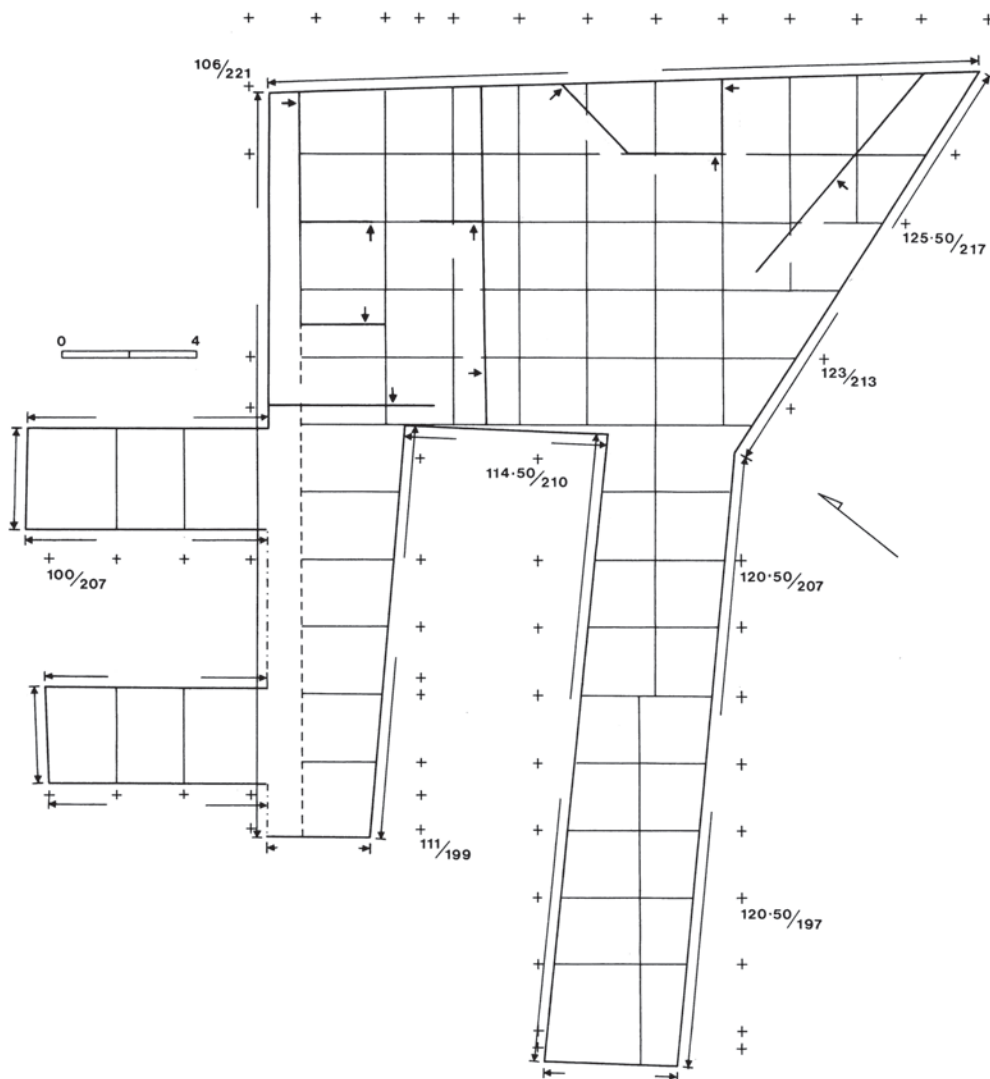

FIG. 11. Gridsystemet navngivet med fortløbende bogstavkombinationer anvendt på udgravningen ASR 4M75, *kunstmuseets have*.

Winchester og London var vigtige metodiske udviklingscentre. Ole Schiørring havde deltaget i winchesterudgravningerne under ledelse af Martin Biddle (f. 1937) og havde kendskab til stratigrafisk udgravningsteknik, men den nye metode blev ikke fuldt implementeret. I det meste af 1975 deltog Schiørring desuden i udgravninger ved Øm Kloster, hvorfor Steen W. Andersen var daglig leder af udgravningen i kunstmuseets have. På dansk grund udbredtes den stratigrafiske udgravningsteknik med Projekt Middelalderbyens udgravningskampagner fra 1977 og i årene derefter, men mere om det nedenfor.

Resultaterne af udgravningerne i Ribe 1973-1975 var sensationelle og en gamechanger for opfattelsen af både den yngre jernalders samfundsformer og urbaniseringens historie. Mogens Bencards opfattelse af udgravningsresultaterne blev første gang fremsat i *Mark og Montre* 1973: “Det gamle Ribe” var nu fundet. Det lå nord for åen, og udgravningerne viste, at Ribe var en *vicus* – en handelsplads, som gik tilbage til 700-tallet. Handelspladsen var således betydeligt ældre end Ansgars kirkebyggeri, der foreslås placeret under den nuværende domkirke. “I Ribe (kom) byen til kirken”. Men påvisningen af byens rødder i 700-tallet havde ikke løst det oprindelige problem omkring den egentlige vikingetids Ribe, da ingen fund eller anlæg syntes at stamme fra denne periode. Den var i stedet reduceret til en lakune i byens historie.

Efter afslutningen af de omfattende udgravninger i 1974-1975 etableredes et tværvideenskabeligt analyse- og publiceringsprojekt, *Center for Historisk Arkæologi*, ved Sydjysk Universitetscenter med Bencard som projektleder. I 1979 så det første resultat af projektets arbejde dagens lys i form af oversigtsartiklen “Wikin-

gerzeitliches Handwerk in Ribe” trykt i *Acta Archaeologica*, som bragte en foreløbig omtale af det righoldige fundmateriale på 17.688 genstande, dyreknoget undtaget. I artiklen publiceredes også den første faseinddeling af stratigrafien. Der skelnedes mellem fire hovedfaser, hvor fase 2-3 i kraft af møntfundene kunne dateres til tidsrummet 720-825 (tabel 1).

Kort efter indledtes den planlagte publikationsrække med den tværvideenskabelige serie *Ribe Excavations* 1970-76, bind 1 (1981). På det tidspunkt var Bencard tiltrådt en ny stilling som overinspektør ved De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg. Trods hans nye ansættelse inden for en helt anden del af det danske museumsvesen fortsatte projektets arbejde ufortrødent. De efterfølgende bind udgivet i 1984, 1990, 1991, 2004 og 2010 med bidrag fra både historikere, numismatikere, konservatorer, geologer med mere bevidner et langvarigt og ihærdigt arbejde, som var rigtigt tænkt, men langt hen ad vejen måtte se sig overhalet indenom af senere opnåede udgravningsresultater fra Ribe.

I løbet af sine 25 år i Ribe nåede Bencard – i størstedelen af perioden som den eneste faguddannede på museet – at gennemføre den første byarkæologiske udgravning, rejse midler til og gennemføre restaureringen af Quedens Gård, finde 700-tallets Ribe, foretage en hel række af udgravninger over det meste af Ribe Amt, grundlægge og redigere tidsskriftet *Mark og Montre* samt publicere 57 artikler. Af særlige fortjenester må fremhæves den flittige publicering, det tætte samarbejde med universiteterne og det internationale udblik, som blandt andet kom til udtryk i valget af engelsk som publikationssprog i *Ribe Excavations* 1970-76.

TABEL 1. Faseinddelingen opstillet på baggrund af Mogens Bencards udgravninger frem til 1976.

Fase 1	Et pløjelag med pløjesor og et tyndt kulturlag derover.
Fase 2	Et affaldslag bestående af dyregødning.
Fase 3	En serie af tynde lag med håndværksspor, der betegnes som en aktivitetshorisont.
Fase 4	Et affaldslag overlejret af lag fra 1200- og 1300-tallet.

Projekt Middelalderbyen og afgravningsteorien

I 1977 søsattes det hidtil største byarkæologiske projekt på dansk grund, Projekt Middelalderbyen støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd og med Olaf Olsen (1928-2015), professor i middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet, som den egentlige inspirator og bagmand. Her blev Ribe en af de ti byer, som blev udvalgt til grundig undersøgelse, og den skriftlige afrapportering blev lagt i hænderne på cand.mag. i historie og middelalderarkæologi Ingrid Nielsen (f. 1948), datter af ovennævnte Viggo Nielsen, som var involveret i grønnegadeudgravningen.

På baggrund af grundige gennemgange af det skriftlige, kartografiske og arkæologiske kildemateriale var det projektets mål at formulere nøglespørgsmål til byens historiske og topografiske udvikling og søge at besvare disse spørgsmål gennem små, målrettede udgravninger, såkaldte frimærkeudgravninger. Til ribeprojektet var fra opstarten i 1977 knyttet to arkæologiske fagligheder i kraft af den nu færdiguddannede 29-årige cand.mag. i middelalderarkæologi Ole Schjørring samt den 23-årige stud.mag. i middelalderarkæologi Per Kristian Madsen (f. 1954). Begge havde deltaget i Mogens Bencards forudgående udgravninger omkring Sct. Nicolaj Gade og var elever af Olaf Olsen.

I 1977 udkom rapporten "Ribe og omegns jordbundsforhold" af geologen Ellen Louise Mertz (1896-1987). I rapporten kortlagdes landskabsformerne under kulturlagene i Ribe by baseret på boringer ned igennem kulturlagsserien, som under store dele af byen udgør en organisk "kultursvamp". Dette arbejde blev en stor inspiration for projektdeltagerne og førte til en serie af yderligere boringer blandt andet på Mellem- og Nederdammen samt i området øst for Saltgade. Baseret på udsagnene fra boreprøverne udarbejdedes et detaljeret kort over landskabet under byens kulturlag. Dette landskabs stærkt urolige overfladerelief i det flade Vestjylland burde måske i højere

grad have foruroliget projektdeltagerne, men muligvis på grund af arbejdets naturvidenskabelige karakter tillagdes boringernes udsagn stor vægt.

Projekt Middelalderbyen rettede i første omgang blikket mod bebyggelsesudviklingen og byens befæstning. Herefter gennemførtes i tidsrummet 1979-1981 en lang række mindre udgravninger og boringer, som var de første, der anvendte den stratigrafiske udgravningsteknik (fig. 12). Disse udgravninger førte til formulering af "afgravningsteorien", som i de kommende år skulle angive retningen for den arkæologiske udforskning af byen.

I 1979 blev den første udgravning foretaget imellem Gravsgade og Kirkegårds Allé, hvor et snit blev lagt igennem fyldlagene i en hidtil arkæologisk ukendt voldgrav omtalt som *fossura nova* (byens nye grav) i et skøde fra 1394, som Kinch berører i sin bog (fig. 12, nr. 11). Voldgraven syntes anlagt i 1200-tallet og opfyldt igennem 1500- og 1600-tallet. I løbet af sommeren 1980 gennemførtes en kompliceret snitgravning på Riberhus Slotsbanke, og på samme tid blev der gravet i bispegårdens have i Korsbrødregade, hvor byens johanniterkloster lå i middelalderen (fig. 12, nr. 12 og 15). Alle tre udgravninger påviste fundrige kulturlag og gav hver på deres måde væsentlig ny viden.

I 1981 gennemførtes en større undersøgelseskampagne på nordsiden af Ribe Å, som dårligt kan karakteriseres som andet end mislykket. Under ledelse af Ole Schjørring gravedes i april tre-fire søgegrøfter mellem Ribe Jernstøberi og Sct. Peders Gade, hvor den sparsomme dokumentation viser, at udgravernes opmærksomhed koncentrerede sig om profilerne og ikke den blottede undergrundsflade. Senere samme år forestod Per Kristian Madsen en serie prøveundersøgelser på begge sider af åen, som også indbefattede boringer. Nord for åen gravedes der ved jernstøberiet, på Hovedengen samt på Ribelund, men ingen af stederne lykkedes det at påvise væsentlige fund fra vikingetid eller middelalder.

FIG. 12. Kort med de mange små udgravninger og boringer foretaget i regi af Projekt Middelalderbyen 1979-1981. Udgravningen i Den nye Grav (11), Riberhus (12) og bispegårdens have (15) gav gode oplysninger, mens hovedparten af de øvrige, meget små felter ikke bragte meget nyt for dagen.

Set i sammenhæng med tidligere udgravninger nord for Ribe Å syntes det nu klart, at der nord for åen, kun i området øst for Saltgade og omkring Sct. Nicolaj Gade, var egentlige kulturlag. Nederst var der kendskab til lag fra vikingetiden, og de var overlejret af et homogent kulturlag, geologerne opfattede som dynd dannet i vand i løbet af middelalderen. På dette grundlag-tolkning ud fra fravær-formuleredes “afgravningsteorien”: at kulturlagene på nordsiden af åen i vidt omfang måtte være fjernet ved afgravning i 1200-tallet med henblik på at etablere en mølledæmning til Kongens Mølle, hvis anlæggelse omkring 1250 passede fint med det postulerede afgravningstidspunkt. I den sænkning, som afgravningen skulle have skabt, dan-

nedes herefter lagene i det fra skriftlige kilder kendte vådområde Paypyt med betydningen paddepyt.

I *Middelalderbyen Ribe* (1985), som blev projektets resultat, spiller det ældste Ribe en tilbagetrukket rolle, til dels afstedkommet af projektets mislykkede undersøgelser. Det ældste Ribe opfattes ikke som en by, men som “centrum for handel eller varebytte i betragteligt omfang” opstået på baggrund af sin gunstige placering i forhold til sø- og landtrafik. Pladsens opkomst sættes i relation til nordsøhandelens ekspansion i samme tidsrum, og landbrugsprodukter og råvarer anses for hovedvarerne. Vareudvekslingen foreslås at have fundet sted ved markeder, og forsigtigt foreslås det, at freden kan have været sikret af en centralmagt. En

mulig forbindelse mellem danevirke-udbygningen i 737 og den af missionæren Willibrord (ca. 658-739) omtalte danske konge, Ongendus (regerede omkring år 700), nævnes. Ribe i den egentlige vikingetid, perioden 800-1050, hvor byen første gang optræder i skriftlige kilder, var fortsat arkæologisk helt ukendt.

Stig Jensen og Per Kristian Madsen

Omstændighederne omkring ansættelsen af Mogens Bencards afløser i 1980 var kontroversielle og kom til at trække dybe spor i det sydvestjyske og danske museumslandskab i årtierne derefter. Bencard ønskede

allerede i 1976 at forlade sin stilling i Ribe til fordel for Rosenborg, men rollen som leder af Center for Historisk Arkæologi ved Sydjysk Universitetscenter udsatte disse planer i tre år. I Bencards fravær var hans kone, Bodil Busk Laursen (f. 1941), ansat som vikarierende antikvar. Da Bencards jobskifte blev en realitet i løbet af 1979, slog museets bestyrelse stillingen som antikvar op. Blandt 12 ansøgere indkaldtes tre til samtale den 20. juni 1979, og ansættelsesudvalget, bestående af museets bestyrelse med Lennart Edelberg som formand, traf herefter afgørelse om at ansætte den 30-årige mag.art. i forhistorisk arkæologi fra Aarhus Universitet, Stig Jensen (1948-1998) (fig. 13).

FIG. 13. Stig Jensen i færd med at udgrave en holk, en brøndstamme bestående af en udhulet træstamme, i Gl. Hviding i 1987. Brønden blev siden dendrodateret til begyndelsen af 1100-tallet. I hånden holder han det fine urnes-spænde til højre, som lå på bunden.

Mogens Bencard, Bodil Busk Laursen, Olaf Olsen samt Aino Kann Rasmussen, siden 1973 leder af Esbjerg Museum, var stærkt misfornøjede med bestyrelsens valg og ville i stedet have foretrukket Ole Schiørring som ny leder. En af baggrundene var, at der i kølvandet på museumsloven af 1976 i regi af amtsmuseumsrådene blev gjort bestræbelser på at koordinere fagligheden inden for de enkelte amter, og fortalere for denne specialisering mente, at Den antikvariske Samling fremover skulle koncentrere sig om Ribe by og ansætte en middelalderarkæolog, hvis specialviden skulle kunne komme hele amtet til gode. Museets bestyrelse delte ikke dette synspunkt.

Ribe Amts Museumsråd, hvor både Bodil Busk Laursen og Aino Kann Rasmussen sad, valgte herefter, uden forudgående dialog med Den antikvariske Samlings bestyrelse, at klage skriftligt over bestyrelsens valg til Statens Museumsnævn “med det formål at få den trufne beslutning ændret”. Dette var en virkelig trussel, da Statens Museumsnævn skulle godkende de faglige ansættelser på lokalmuseerne. Klagesagens eksistens blev også de lokale medier bekendt. Enden på hele miseren blev, at museumsnævnet den 2. oktober 1979 godkendte ansættelsen af Stig Jensen, som 1. august 1980 tiltrådte stillingen som antikvar.

Uforvarende var Stig Jensen, som under forløbet var på graveferie på Kreta, blevet placeret på en uriaspost med både lokale og nationale øjne tungt hvilende i nakken. Denne position skulle den nye antikvar vise sig at udnytte med dygtighed i de kommende år. Annoncekampagner efter oldsager, rekonstrueringer til lands og i luften og omfattende brug af frivillig arbejdskraft udløste op igennem 1980'erne et regulært videnskabeligt kvantespring, hvis afrapportering planlagdes i et omfattende bebyggelsehistorisk projekt, *Marsk, land og bebyggelse*, som udkom i 1998. Udgravningerne i Vilslev 1986-1987 og Gl. Hviding 1986-1994, begge landsbyer på kanten af marsken henholdsvis 10 km nord og syd for Ribe, vakte ligeledes berettiget opsig. Synspunktet, at Den antikvariske Samling

FIG. 14. Per Kristian Madsen til venstre og museets mangeårige registrator, Aage Andersen, under frokost i haven ved Quedens Gård først i 1980'erne.

skulle koncentrere sig om middelalderbyen, var grundigt manet i jorden.

Også udgravningsmetodisk bragte Jensens ansættelse en væsentlig ny udvikling med sig, i og med at den såkaldte anlægsmodel indførtes i det arkæologiske feltarbejde. Med denne arbejdsmåde fulgte, at udgravningens enheder blev navngivet med fortløbende A-numre, A1, A2 osv., og at der til et A-nummer, som typisk betegnede en stratigrafisk enhed, kunne knyttes fund, som blev navngivet med fortløbende X-numre, X1, X2 osv. Dette koncept har vist sig praktisk og anvendes fortsat. Det ledsagedes af indførelsen af et nyt journalnummersystem, hvor sagerne nummerede fortløbende.

I 1982 blev Per Kristian Madsen, nu cand.mag. i middelalderarkæologi og kunsthistorie, fastansat, og museet rådede over to stærke fagligheder, som i det kommende tiår var til gensidig inspiration for hinanden (fig. 14).

Udgravninger i byens gader og teorien om den tidlige opstemning

Museumsloven af 1984 sikrede de arkæologisk virkende museer adgang til den kommunale administration af anlægsarbejder og gav bedre mulighed for at planlægge og gennemføre de såkaldte arkæologiske nødudgravninger, som i dag udgør langt størstedelen af den arkæologiske virksomhed i Danmark. 1984-loven blev startskuddet for en kampagne af udgravninger i Ribes gader, som i resultater og omfang er uden sidestykke i dansk byarkæologi. I tiden forud var der kun foretaget mindre observationer under gaderne i forbindelse med rørudskiftninger, men den nye lov gav mulighed for at tænke arkæologiske undersøgelser ind allerede i planlægningen af gaderenoveringerne. Lovændringen faldt sammen med, at Ribe Kommune indledte en storstilet tilbageførende restaurering af byens gaderum, hvor asfaltbelægninger, luftledninger og cementfliser afløstes af brosten, støbejernslamper og granittrappesten. Ved gaderenoveringerne blev kloakledninger og andre rørføringer under gaderne ligeledes udskiftet, og arkæologer fulgte gravearbejderne.

I byens gader var allerede nedgravet de forskellige rørføringer, som får en by til at fungere. Fra Ribe er der kendskab til få træbyggede, nedgravede afløbsrender fra middelalder og nyere tid, men der synes at være tale om rent lokale fænomener. Som byens første større rørsystem kom gasrørene til i 1860'erne, herefter fulgte vandrør fra 1886 og endelig gennemførtes kloakering i årene omkring år 1900. Senere er fjernvarmerør samt forskellige elektriske og optiske kabler kommet til. Det samlede omfang af denne serie af gravearbejder i byens kulturlag er enormt og står i et paradoksalt forhold til det fåtal af arkæologiske registreringer, jordarbejderne har udløst. En undtagelse udgøres dog af Stiftsfysikus Kiærs ovenfor omtalte observationer.

De arkæologiske undersøgelser i gaderne indledtes i 1984 i Grønnegade og på Torvet og har gade efter gade

tilføjet udforskningen af byen håndfaste registreringer af både lagfølgerne under gaden, men oftest også af landskabsformerne derunder (fig. 15). Typisk har fremgangsmåden været, at det eksisterende kloaktracé blev gravet op og rørene udskiftet sektion for sektion, mens arkæologer foretog registreringer af lagfølgerne i profilerne samt eventuelle i fladen fremkomne anlæg.

En teori affødt af denne udgravningsserie var forestillingen om en tidlig opstemning af Ribe Å forud for anlægget af Kongens Mølle omkring 1250. Den baserer sig på pollenanalyser fra de ældste kulturlag i Bispegade, hvor undersøgeren drog den vidtrækkende konklusion, at området jævnligt har været oversvømmet af åvand op til over kote 2,5 m i tiden for de ældste kulturlags dannelse. Som det også var tilfældet med de geologiske borer, tillagde arkæologerne dette udsagn stor vægt. Man aner et mønster af ukritisk accept af tolkninger med naturvidenskabelig baggrund. Pollenundersøgelsen var baseret på en opfattelse af lagserien i Bispegade som selvgroet. Da der i stedet er tale om påførte opfyldslag, holder konklusionen bogstavelig talt ikke vand.

Afledt af forestillingen om en tidlig opstemning af åen gik jagten nu ind på den til opstemningen hørende dæmning, som måtte skjule sig dybt i kulturlagene. Renoveringen af Nederdammen i 1994 gav mulighed for at grave et 7 m dybt hul midt i selve gadeforløbet, og her fremkom et over 3 m tykt klæglag, der opfattedes som dæmningskernen, men i dag opfattes som naturligt dannet.

I hovedparten af gadegravningerne viste undersøgelserne, at gadenettet har været uhyre stabilt. Allerede udgravningen i Puggaardsgade i 1989 havde afsløret, at der i gaderne stod rækker af stolper, som havde båret plankeveje af træ. Dendrokronologiske dateringer af stolperne fra de undersøgte gader gav dateringer fra sidst i 1100-tallet indtil første halvdel af 1200-tallet (fig. 16). På det tilgængelige vidensgrundlag konkluderedes det, at bydelen omkring dom-

FIG. 15. Med blå er markeret gadegravninger udført i forbindelse med renovering af rørføringer og belægninger i byens gader fra 1984 og frem. Baggrundskortet er Techts opmåling fra 1858, som dannede forlæg for kortet i 1. udgave af Traps Danmark.

kirken først for alvor voksede frem i tiden omkring år 1200. Byens tykke kulturlag sås som udtryk for en bevidst opfyldning og byggemodning af de lavtliggende arealer ned mod åen inspireret af udgravningsresultater fra blandt andet Lübeck.

FIG. 16. Udgravning i Sønderportsgade i 2004. Gravemaskinen arbejder med at bortgrave en støbt fjernvarmekanal, mens Mette Højmark Søvsø har fremrenset og registreret en rest plankevej fra 1200-tallet. Sektion for sektion bevæger projektet sig igennem gaden og efterfølgende sammenstykkedes de enkelte registreringer.

Emporiet Ribe

Stig Jensens første mulighed for en større undersøgelse i det ældste Ribe opstod forud for udvidelse af beboelseshuset i Sct. Nicolaj Gade 8, hvor der planlagdes en tilbygning på knap 80 m² med fuld kælder. Efter forundersøgelse i 1985 udførtes selve udgravningen, ASR 7, Sct. Nicolaj Gade 8, i 1986, og for første gang blev det ældste Ribes lagserie udgravet stratigrafisk (fig. 17).

Udgravningsleder var Stig Jensen, mens den 27-årige cand.phil. i forhistorisk arkæologi, Lene B. Frandsen (f. 1959), havde rollen som daglig leder. Udgravningsfeltets heldige placering og introduktionen af stratigrafi som styrende for udgravningsprocessen åbenbarede, at det ældste Ribe var opdelt i smalle parceller og gav mulighed for en mere detaljeret faseinddeling (fig. 18).

På baggrund af udgravningen formuleredes følgende opfattelse af Ribes grundlæggelse og tidlige udvikling: Den første aktivitet på stedet var en landsby, som gav sig til kende i de ældste kulturlags indhold af keramik, dyreknogler og vævevægte, og hvis udskillelse som fase næppe ville være sket uden de mange registrerede pløjspor under kulturlagene i flere tidligere udgravninger. Fasen kaldtes *landsbylaget*. Den efterfulgtes af handelspladsens etablering, som konceptuelt gav sig til kende i *værkstedshorisonter* (VH) eller *skelgrøfter* (G) (tabel 2). Værkstedshorisonterne var tydeligt stratificerede, mens det samme ikke gjorde sig gældende for grøfternes fyldlag. På den baggrund opfattedes værkstedshorisonterne som resultater af mange hændelser, mens grøfterne sås som resultat af få. Lagene i værkstedshorizont 2 overlejrerede tilsyneladende skelmarkeringerne, men efter deres aflejring etableredes en ny skelmarkering på samme sted som den underliggende. Udgravningen ASR 7 introducerede også vandsoldning som værktøj til at separere fænomenet kulturlag fra fænomenet fund. Lagserien dannet på markedspladsen var opefter afsluttet af en afgravningshorizont og syntes at dække tidsrummet frem til omkring år 800.

FIG. 17. Placeringen af Mogens Bencard og Stig Jensens vigtigste udgravninger i det ældste Ribe frem til 1993.

FIG. 18. Rekonstruktion af markedspladsen i Ribe ca. 725 udført på baggrund af Stig Jensens udgravningsresultater. På begge sider af en smal gade ligger 6-8 m brede parceller beboet af håndværkere og handlende. Ud fra fraværet af håndfaste bygningsrester opfattedes bebyggelsen som sæsonbetonet og primært bestående af grubehuse og telte.

TABEL 2

Afgravning	(A)
Nedgravning blandet	(NBLA)
Nedgravning middelalder	(NMID)
Nedgravning vikingetid	(NVIK)
Værkstedshorison 3-6	(VH2a) på næste parcel
Øverste skelgrøft (G2)	
Værkstedshorison 6	(VH6)
Værkstedshorison 5	(VH5)
Værkstedshorison 4	(VH4)
Værkstedshorison 3	(VH3)
Værkstedshorison 2	(VH2) fasen uden grøfter
Nederste skelgrøft	
Værkstedshorison 1	(VH1) på næste parcel (VH1a)
Landsbylag	(L)
Undergrund	(U)

TABEL 2. Faseinddelingen udviklet på baggrund af udgravningen ASR 7 i Sct. Nicolaj Gade 8 introducerede et sæt nye begreber til udforskningen af det ældste Ribe. De ældste kulturlag mentes at tilhøre en forudgående landsbyfase benævnt *landsbylag*, mens den overliggende stratificerede lagserie inddeltes i *værkstedshorisonter* på den nyligt erkendte parcelstruktur, hvor de enkelte grunde adskiltes af *skelgrøfter*.

Med udgravningen ASR 8, *Rosen Allé* i 1989 indledte Den antikvariske Samling en udgravningsmæssig raptus, som over de kommende fire år skulle revolutionere opfattelsen af det ældste Ribes udbredelse og organisation. Rosen Allé-udgravningen var foranlediget af et kommunalt ønske om anlæggelse af en parkeringsplads, og i tråd med museumslovens bestemmelser blev arealet arkæologisk forundersøgt af Per Kristian Madsen og Stig Jensen og efterfølgende udgravet under ledelse af Stig Jensen med deltagelse af den 25-årige stud.mag. i forhistorisk arkæologi Claus Feveile (f. 1963), som siden 1980 havde været tilknyttet Den antikvariske Samling, først som frivillig og siden som arkæologistuderende (fig. 19). Med baggrund i

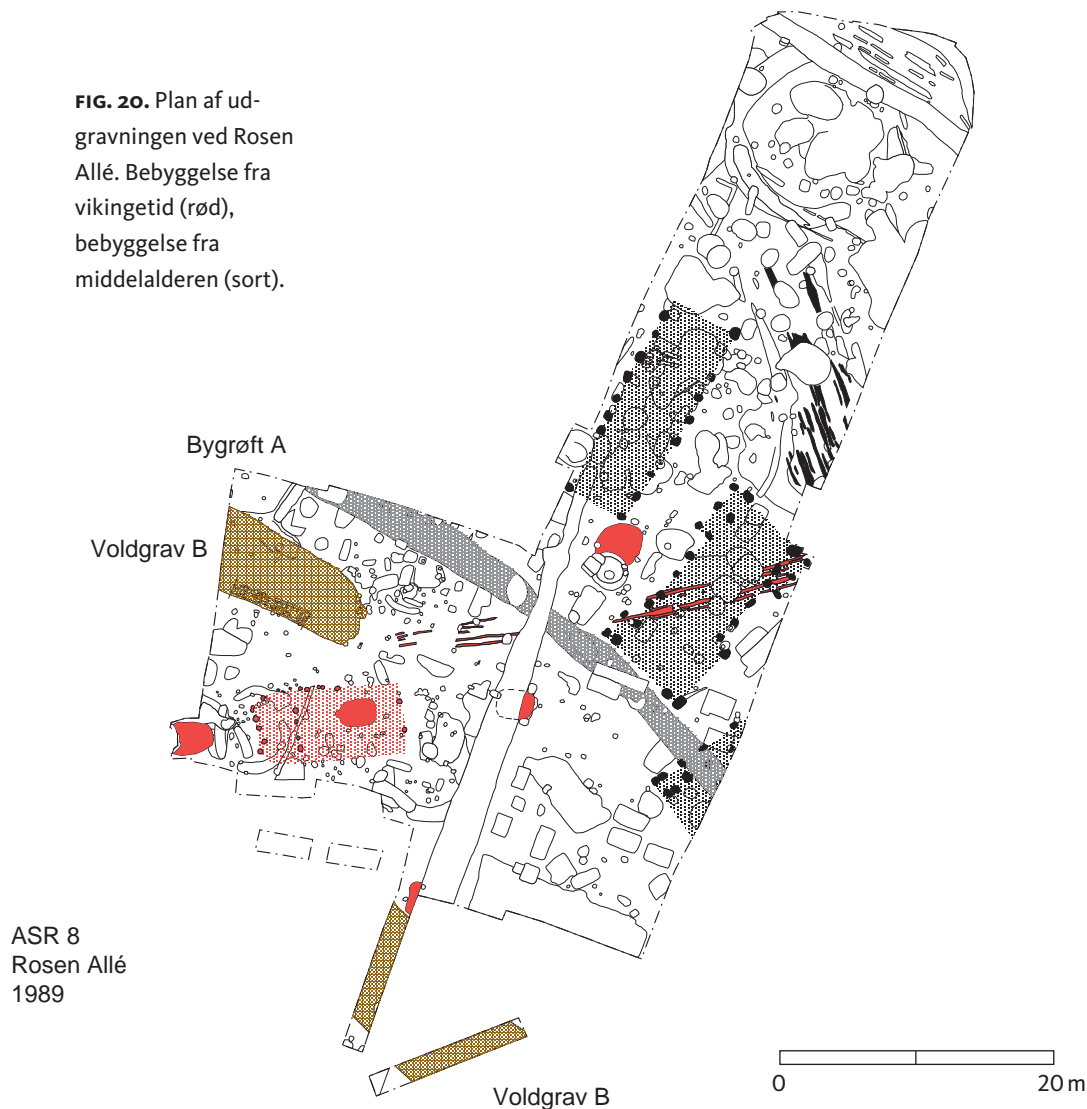

bopladsarkæologiens fladeudgravningsteknik afrømedes det overliggende ustratificerede muldlag, og udgravningen kom således i det store og hele til at handle om jordgravede strukturer. Udgravningen fjede en række nye elementer til forståelsen af Ribe. Byens hedenske gravplads med både brand- og jordfæstegrave blev sikkert påvist. Desuden fandtes en buet grøft fra 800-tallet, der kaldtes bygrøft A og efterfulgtes af en egentlig bybefæstning i form af voldgrav B. Det viste sig også, at området havde været bebygget både i 800-, 1100- og 1200-tallet (fig. 20).

Allerede i maj 1990 indledtes den næste store udgravning, der skulle komme til at udbygge kendskabet til det ældste Ribe og tilføje et par nye, væsentlige brik-

FIG. 19. Claus Feveile er netop kravlet op fra udgravningen af brønd A7 undersøgt i 1991 på Giørtzvej. Brønden var foret med en genanvendt vintønde, som de dendrokronologiske undersøgelser viste, stammede fra rhinegnene og fungerede fra engang i 700-tallet til efter midten af 800-tallet.

FIG. 20. Plan af udgravningen ved Rosen Allé. Bebyggelse fra vikingetid (rød), bebyggelse fra middelalderen (sort).

ker til forståelsen. Det af Ribe Amt drevne gartneri på Ribelund skulle udvides, og projektet medførte udgravning af ca. 1.300 m², ASR 926, *Ribelund I* (fig. 21). Udgravningsleder var Stig Jensen, og udgravningsmetodisk blev der som ved Rosen Allé gravet af med maskine, indtil jordgravede anlæg tegnede sig mod undergrundsfladen. Bygrøften fandtes igen og denne gang i sammenhæng med en flerfaset bebyggelse fra 700- og 800-tallet. Som noget nyt fandtes også en stor, middelalderlig bybefæstning kaldet voldgrav C.

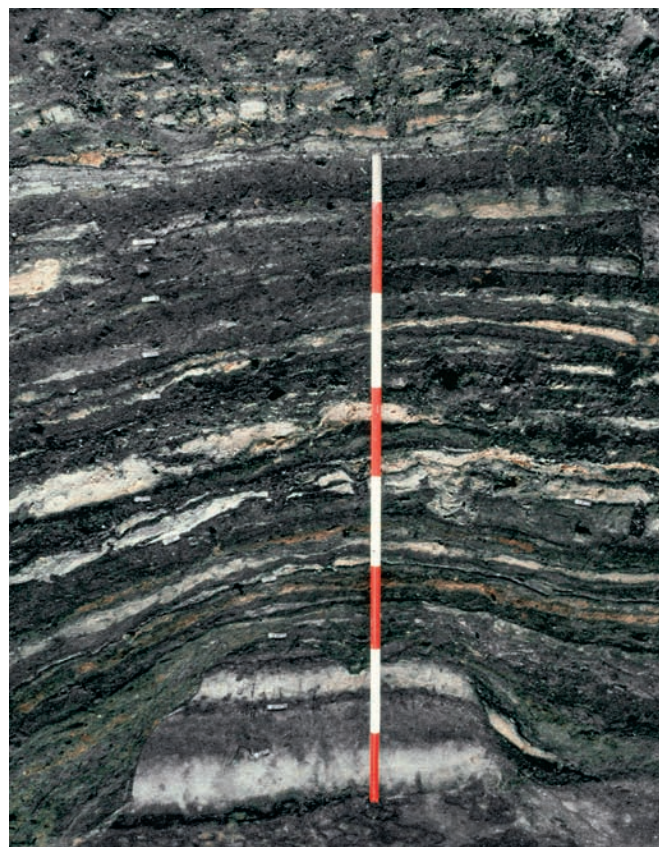
I direkte forlængelse heraf ventede endnu en udfordrende arbejdsopgave på Jensen og Feveile. I Sct. Nicolaj Gade kom det til museets kendskab, at der var planer om et større byggearbejde, og det førte til den

hidtil største og mest informationsrige udgravning af de stratificerede markedspladsparceller, ASR 9, *posthuset*, som fandt sted under ledelse af Jensen i 1990-1991 (fig. 22). Anledningen var opførelsen af et nyt posthus i Sct. Nicolaj Gade, som skulle funderes på støbte punktfundamenter forbundet af betondragere. Til dette projekt ville Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat ikke bevilge penge til udgravning. Jensen truede daværende rigsantikvar Olaf Olsen med demonstrationer i Ribe, hvis ikke der blev foretaget en udgravning, og dette førte til, at Olaf Olsen henvendte sig til sin bekendte, Post- og Telegrafvæsenets generaldirektør Helge Israelsen (f. 1948), og herefter rejstes midler til at gennemføre den undersøgelse, som mere

FIG. 21. Udgravningsfeltet ASR 926, Ribelund I. Der fandtes en flerfaset bebyggelse liggende ud til et vejforløb (orange), som også respekteredes af bygrøft A. Igennem feltet skar en ellers ukendt voldgrav fra middelalderen, voldgrav C. Moderne forstyrrelser er sorte.

FIG. 22. En af profilerne fra udgravningen ASR 9, posthuset. I midten nederst ses et lysgråt blegsandslag overlejret af et gråligt muldlag, som igen overlejres af et lysgulligt lag fygesand, som udgjorde landskabsoverfladen, da byen opstod omkring år 700. I begge sider af fotoet ses nedgravninger, grubehuse fra det tidlige 700-tal, overlejret af en tyk serie af fint stratificerede lag fra 700- og 800-tallet. Mod toppen bliver lagserien tiltagende bioturberet og forstyrret af senere gravearbejder, 1991.

end nogen anden tegner den nuværende opfattelse af det ældste Ribe.

Ved udgravningen kombineredes den stratigrafiske udgravningsteknik med konsekvent brug af vandsoldning. Desuden indeholdt udgravningens ældste kulturlag store mængder bevaret tømmer, som har resulteret i 31 dendrokronologiske dateringer.

Med posthusudgravningens stratigrafi som nøgle udarbejdedes en ny faseinddeling dækkende perioden ca. 700-850, som har haft stor betydning for forståelsen af denne tidsperiode i store dele af den nordeuropæiske arkæologi (tabel 3). I næsten hele feltet fandtes et gulligt sandlag, der opfattedes som påført af mennesker, men i dag ved vi, at det er naturligt aflejret fygesand. *Landsbylaget* fra ASR 7 omtolkes til første fase af det ældste Ribe forud for etableringen af den regelmæssige parcelstruktur. Det lykkedes også at påvise stratificerede aflejringer fra 800-tallet.

På den såkaldte vandtårnsbanke, hvor S. Nikolaj Kirke og Kloster lå i middelalderen, var der blevet udført borer, som tydede på, at der var tale om en kunstig banke, af Jensen foreslået som sæde for vikingetidens kongsgård. Ud fra ønsket om at af- eller bekræfte denne teori gravedes der i efteråret 1991, som forskningsudgravning, en søgegrøft ind mellem den stående bevoksning, som i 1992 blev fulgt af en fladeafdækning finansieret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat som en såkaldt dyrkningstruet lokalitet. Felterne udgør tilsammen udgravningen ASR 1000, *Ribelund II*. I alt udgravedes ca. 625 m². Ud over påvisning af byens nu tre kendte østlige afgrænsninger, bygrøft A, voldgrav B og voldgrav C, blev undersøgelsens væsentligste resultat fundet af 2 brandgrave og 14 jordfæstegrave, hvor to af de sidstnævnte blev C14-dateret til 900-tallet.

Afslutningen på denne krævende og givende udgravningskampagne fandt sted i 1993, hvor museet Ribes Vikinger skulle opføres på et areal mellem byens tidligere elværk og gasværk. Det førte til udgravningen ASR 1085, *gasværksgrunden*, som viste, at området hav-

TABEL 3

Fase	Datering	Periode
J	1100- og 1200-tallet	Middelalder
H og I	820-850	Vikingetid
G	800-820	
F	790-800	Yngre germansk jernalder
E	780-790	
D	760-780	
C	725-760	
B	705-725	
A		
AA		

TABEL 3. Faseinddelingen af den stratificerede lagserie fra 700- og 800-tallet i faser fra AA-J udviklet på baggrund af udgravningen ASR 9, *posthuset*.

de været højtliggende, og ingen steder var der bevaret kulturlag oven på landskabsoverfladen. Fundmaterialet fra 700- og 800-tallet svarede dog til fundene fra parcellerne. Som en total overraskelse viste det sig, at der, antagelig i ældre middelalder, anlagdes en borg på stedet, hvoraf kun voldgraven var bevaret.

Ud over de omtalte undersøgelser fandt flere andre steder, men de her præsenterede rummer de tolkningsenheder, forståelsen af Ribes fremvækst og udvikling er baseret på. I løbet af fire års intens udgravning var opfattelsen af det ældste Ribe forandret. Det var nu klart, at Ribe tilhørte en eksklusiv gruppe af internationale handelspladser fra 700-tallet, de såkaldte emporier, og at vikingetidens by omfattede både en gravplads og en befæstning.

Stig Jensens tidlige død i 1998 betød, at ansvaret for publikationen af det på alle måder omfattende materiale overgik til hans elev Claus Feveile, siden 2000 fastansat som museumsinspektør på Den antikvariske Samling. Resultatet af dette store arbejde udkom i 2006 i form af *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravning*

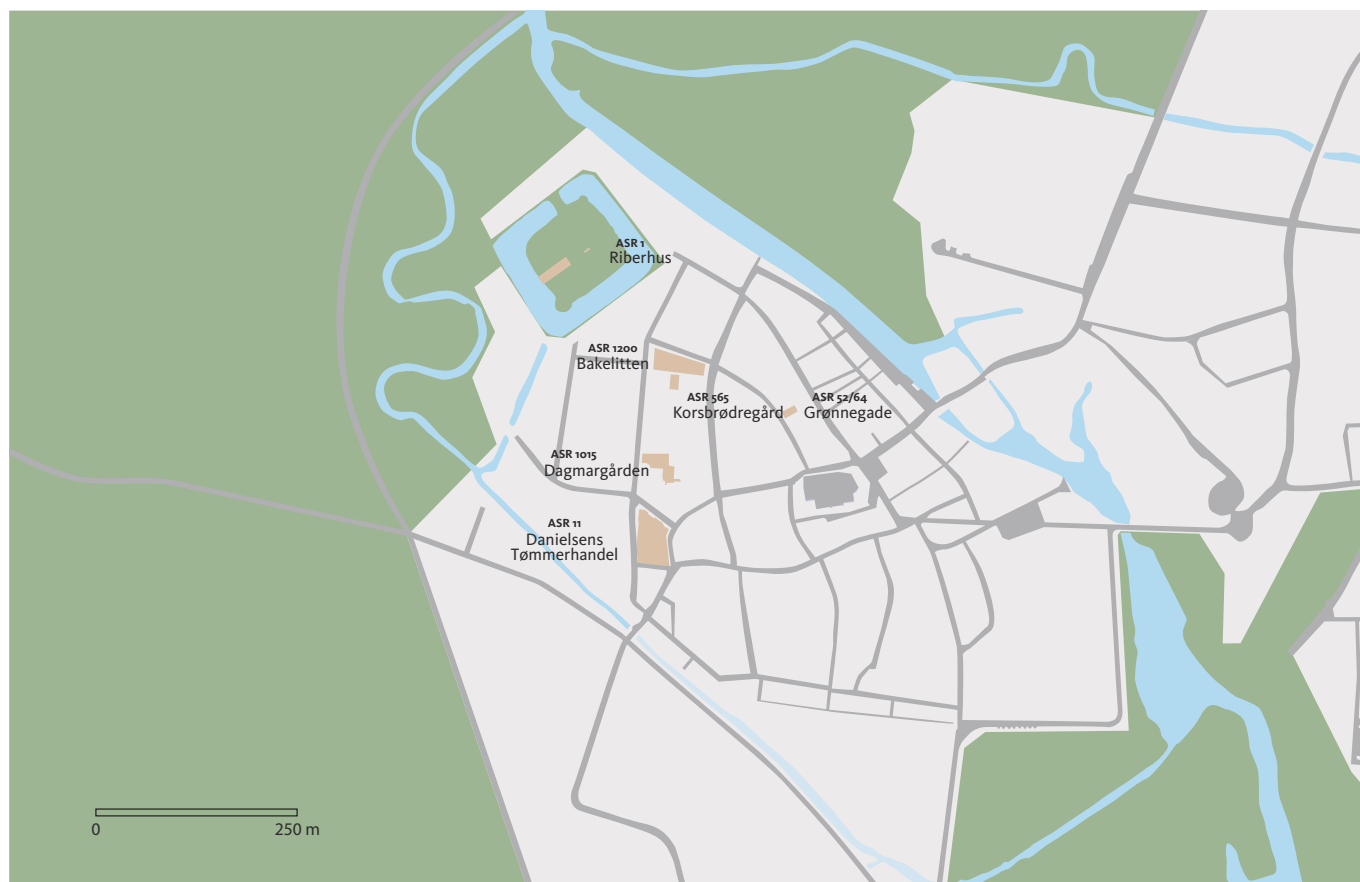

FIG. 23. Kort med 1980'ernes og 1990'ernes største udgravninger i Ribes vestlige del. Til sammenligning er feltet fra grønnegade-udgravningen også vist.

ger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000, Bind 1.1 og 1.2. Bogens hovedfokus er “byens topografiske udvikling og den interne kronologi på stedet”. Gennem fremlæggelse af de mange udgravninger i katalogform var hensigten “at skabe forudsætningen for, at de videre analyser kan bygge på et ordentligt grundlag”.

Store udgravninger i Ribes vestlige bydel

I jagten på den fortsat manglende yngre vikingetid gennemførtes for fondsmidler i 1983 en serie mindre udgravninger i Ribes vestby, som ikke fandt vikingetid, men afslørede, at der også i denne del af byen var ret omfattende kulturlag fra middelalderen. Den første større fladeudgravning i området var forårsaget af Ribe

Stifts udvidelse af sin administrationsbygning ved Korsbrødregård, og i 1987 udgravedes et areal på ca. 200 m², udgravningen ASR 565, *Korsbrødregård* (fig. 23). Hovedparten af udgravningens fund og anlæg daterede sig til høj- og senmiddelalder, perioden, hvor byens johanniterkloster lå på stedet, mens de ældste kulturlag og landskabsoverfladen i vidt omfang var fjernet af yngre gruber.

Det var velkendt, at den vestlige del af Ribe var bebygget i middelalderen og blandt andet havde huset en række gejstlige institutioner, men de arkæologiske levns rigdom og kompleksitet blev først for alvor afsløret i 1993 ved udgravningen ASR 1015, *Dagmargården*. I forbindelse med udvidelse af plejehjemmet Dagmargården udgravedes ca. 800 m², som viste sig at rumme

velbevarede rester af byens gråbrødrekløster; både en del af kirken, klosterbygninger samt kirkegårde med tilsammen 583 begravelser. Under klosteret fandtes en ældre bebyggelseshorisont. Desuden udgravedes dele af to fra skriftlige kilder kendte gadeforløb, hvis forløb ikke havde ændret sig fra udlæggelsen i ældre middelalder og frem til nedlæggelsen i eftermiddelalderlig tid. Udgravningens daglige leder var ph.d. i middelalderarkæologi, den 39-årige Jakob Kieffer-Olsen (f. 1953), som gennemførte den stærkt underfinansierede udgravning på fem måneder fra april til september 1993 (fig. 24). I 1995 forlod Per Kristian Madsen Den antikvariske Samling til fordel for en stilling som leder af Vejle Museum. Kieffer-Olsen blev ansat som ny middelalderinspektør, og efter Stig Jensens død i 1998 ansattes han på posten som antikvar.

I 1997-1998 måtte byens gamle bakelitfabrik – et interessant tidligt industribyggeri fra 1855 – lade livet for at give plads til boliger. Projektet førte i 1997-1998 til totaludgravning af grunden på ca. 1.400 m², ASR 1200, *Bakelitten*, under daglig ledelse af den 33-årige cand. mag. i middelalderarkæologi Lis Andersen (1964-2003). Den overordnede stratigrafi var som på Dagmargården: Øverst fandtes de arkæologiske rester efter en gejstlig institution, i dette tilfælde johanniterklosteret Korsbrødregård, og derunder fandtes resterne af en ældre bebyggelseshorisont, men bebyggelsesintensiteten på Bakelitten var lavere end på Dagmargården, og særligt billedet af bebyggelsen før klosteret fremstod diffust. Efter afslutningen kom resultaterne af dendrokronologiske dateringer af tømmer fra de brønde, som fandtes ved udgravningen. Den ældste gav den for udgraverne overraskende tidlige datering 1077 – det hidtil ældste sikkert daterede bebyggelsesspor på domkirkesiden.

På grunden, hvor en anden af byens gamle virksomheder, Danielsens Tømmerhandel i Nygade, havde haft hjemme, fattede en privat bygherre i 1998 planer om et større boligbyggeri med parkeringskælder under. Det førte til totaludgravning af ca. 2.000 m² med op

til 3,5 m tykke kulturlag – indtil videre den største udgravning i Ribe, ASR 11, *Nygade* (fig. 25). Feltfasen stod på fra april 1999 og et år frem under ledelse af Lis Andersen, som undervejs i forløbet blev alvorligt syg.

Udgravningen omfattede den samme principielle lagsekvens som de to store forgængere, et kloster oven på bebyggelse, men omfanget af undersøgelsen mulig-

FIG. 24. Jakob Kieffer-Olsen med træ fra brønd A 1855, senere dendrodateret til 1077, i udgravningen på Bakelitten, ASR 1200, i 1998. Til højre udgravningsleder Lis Andersen. På billedet desuden arkæologerne Lars Chr. Bentsen og i baggrunden Susanne Nissen Gram.

FIG. 25. Fra udgravningen ved Danielsens Tømmerhandel i Nygade, sommer 1999. Op til 30 arkæologer og arkæologistuderende udgravede på et år omkring 2000 m² med tykke kulturlag rummende både dele af byens gråbrødrekloster og den forudgående bebyggelse, som rakte tilbage til tiden omkring år 1100.

gjorde en mere præcis rekonstruktion af bebyggelsen fra ældre middelalder, som dog kun er delvis udredt. Lis Andersens tidlige død i 2003 er en af årsagerne til, at kun ganske få af udgravningsresultaterne er publicerede. Udgravningen blev samtidig forfatteren til denne teksts første møde med Ribes arkæologi.

Til forståelse af de ældste forhold er særligt to iagttagelser interessante. Hele arealet havde været marker i oldtiden og var pløjet først med ard og senere muldfjælsplov. Ved bebyggelsens opståen omkring år 1100 blev området udstykket i store parceller. Én blev stort set totaludgravet og målte 35 × 20 m. På grunden lå et kraftigt stolpebygget hus med et fornemt fundmateriale. Huset lå på samme sted frem til gråbrødreklosterets overtagelse af området i 1232.

De tre store udgravninger i vestbyen var hver især store logistiske udfordringer for museet, som blev løst på en fagligt kompetent måde inden for den tilstedeværende økonomi. Det ændrer dog ikke på, at udgravningernes videnskabelige potentiale i vidt omfang fortsat er uforløst og afventer et tidskrævende digitaliserings- og analysearbejde.

Ansgars kirkegård – udgravningerne ved Ribe Domkirke

Den antikvariske tradition i Ribe opstod som nævnt omkring domkirken i kølvandet på Høyens besøg i 1830. Der skulle komme til at gå 178 år, før selve arnestedet blev genstand for en større arkæologisk undersøgelse (fig. 26). I 2000 ødelagdes en større ejendom syd for Ribe Domkirke af en brand. Bygningen var ejet af domkirken, og på grunden ønskede menighedsrådet at opføre et markant nybyggeri.

I 2008 var der rejst midler til udgravning af en del af grunden, og udgravningen, ASR 13, *Lindegården*, blev endnu ét af de store vendepunkter i udforskningen af Ribe bys historie (fig. 27). Udgravningsleder var undertegnede, på det tidspunkt 36 år og cand.mag. i middelalderarkæologi og forhistorisk arkæologi. Resultaterne var med til at bane vejen for tilvejebringelse af midler til en totaludgravning af grunden, som fandt sted i 2011-2012 (fig. 28).

De væsentligste resultater vedrørende byens ældre historie var, at der påvistes en kristen kirkegård, hvis

FIG. 26. Midt i billedet ses udgravningsfeltet ved Ribe Domkirke optaget i juli 2008.

FIG. 27. I fundamentet til den nedbrændte bygning fra 1850 fandtes dette fragment af en runesten, Ribe-stenen, fra omkring år 1000. Arkæolog Troels Bo Jensen og forfatteren er i færd med at rejse stenen, mens ribejournalisten Ole Sønderstrup – en flittig gæst i byens udgravninger – ser til i baggrunden, 2011.

ældste begravelser C14-dateredes til 800-tallet. De må tilhøre den kirke i Ribe, som missionæren Ansgar fik stillet en grund til rådighed for af den danske konge omkring år 855. Fra den nuværende domkirkes forgænger, bisp Thures stenkirke, opført tidligt i 1100-tallet, fandtes spolier og byggematerialer, blandt andet en mørk, tæt kalksten importeret fra Tournai. Og det fra skriftlige kilder omtalte kannikekloster påvistes i form

af en teglstensbygning fra 1100-tallet, sandsynligvis klosterets refektorium.

På samme tid arbejdedes der med planer om en gennemgribende fornyelse af Ribe domkirkeplads, hvis udformning var skabt ved afgravningerne i 1890'erne. Det vindende projekts realisering krævede kun begrænsede udgravninger i de yngre kulturlag på pladsen, som førte til klarlægning af områdets skiftende,

FIG. 28. Ved Ribe Domkirke er der i tidsrummet 2008-2012 udgravet et samlet felt på omkring 500 m² med 4 m tykke kulturlag, som indeholdt en kompleks sekvens af begravelser samt verdslig og gejstlig bebyggelse dækkende et tusindårigt tidsrum fra midten af 800-tallet til midten af 1800-tallet. På billedet ses fra venstre arkæologerne Christopher Grønfeldt, Anders Christian Christensen, Helene Agerskov Madsen, Sarah Qvistgaard, Michael Alrø Jensen og Maria Knudsen, 2011.

men intense udnyttelse fra højmiddelalderen og frem. I mindre grøfter og små felter undersøgtes også de ældste forekomster på stedet, hvilket skabte klarhed over den ældste kirkegårds omfang og afgrænsning. Undersøgelserne er samlet i sagen *ASR 2391, Ribe domkirkeplads*. De væsentligste resultater for byens tidlige historie var, at den nuværende domkirkes østparti viste sig at være rejst på en flygesandsklit med top omkring kote 4 m, som med det øvrige landskab danner en naturlig terrasse hævet ca. 1,5 m over hovedfærdselsåren, Sønderportsgade. Den ældste kirkegård kunne afgrænses og viste sig at være omtrent cirkulær og ca. 9.000 m² i omfang, mens antallet af gravlagte før 1050 kunne anslås til 2-3.000.

Sammenfatning – byarkæologien i Ribe

Som det fremgår af ovenstående, er den antikvariske tradition i Ribe lang og omfattende. Selvom de første i et eller andet omfang dokumenterede, arkæologiske undersøgelser kan spores helt tilbage til 1830, var den arkæologiske indsats i 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet yderst sporadisk. Afstanden til Nationalmuseet i København var en væsentlig årsag hertil, og man kan glæde sig over, at byggearbejderne og de heraf følgende ødelæggelser af arkæologiske forekomster i Ribe trods alt har været af ret begrænset omfang sammenlignet med de andre større byer i middelalderens Danmark.

Nationalmuseets udgravning i Grønnegade 1955-1957 udgjorde et kvantespring, som åbenbarede de middelalderlige kulturlags rigdom, men også de hermed forbundne problemer med dokumentation af lagserien og behandling af de mange fund og andre data. Resultaterne fra Grønnegade var også væsentlige for fastansættelsen af en arkæolog på museet i Ribe og kom til at udstikke retningen for den satsning på arkæologi, som siden har præget museet.

En stratigrafisk forståelse af lagene under byen inspireret fra geologien kan i Ribe først spores fra grøn-

negadeudgravningen. Selve grundantagelsen, at vikingetidens Ribe skulle kunne påvises gennem udgravninger ned i kulturlagene, viser, at også lagenes indhold af fund ansås for at kunne datere de enkelte lag og de hertil associerede anlæg. Både Hans Stiesdal og Mogens Bencard beskrev kulturlagene på sydsiden af åen som kulturgytje, der ikke defineres nærmere, men møddings- og affaldslag er andre betegnelser, som optræder i de kortfattede beskrivelser. I grønnegadeudgravningen så man, at den ældste hustomt anlagdes på muldtagsoverfladen, og herover fulgte hus- og hegnrester, som løbende var blevet fornyet på samme sted. Kulturlagene, som anlæggene var indlejret i, sås som et produkt af bebyggelsen – altså byens affald og møddinger, som jævnedes ud i forbindelse med nybyggerier og således medførte, at byen langsomt voksede i højden. Dateringen af kulturgytjens dannelsesstakt var endnu ikke detaljeret, men en nogenlunde jævn tilvækst igennem middelalderen var grundantagelsen bag denne evolutionistiske model.

Næste store skridt i Ribes arkæologi var fundet af 700-tallets Ribe i 1972. I modsætning til middelalderlagenes indhold af hus- og hegnrester, som havde klare paralleller fra andre middelalderbyer og således ikke bød på tolkningsmæssige vanskeligheder, var det af gode grunde ikke på daværende tidspunkt muligt at pege på oplagte paralleller til 700-tallets kulturlag og deres fine stratigrafi. Lagene præsenteredes som *affaldslag* helt domineret af handel og håndværk, og fraværet af utvetydige huskonstruktioner sås som tegn på, at lagene måtte afspejle en sæsonpræget markedsplads med lette konstruktioner, telte, læskærme m.m. Opdagelsen førte også grundlæggelsen af en ambitiøs og internationalt orienteret publiceringstradition med sig.

Efter forsigtige tilløb ved udgravningerne i Dommerhaven og kunstmuseets have indførtes den stratigrafiske udgravningsteknik og den tilhørende stratigrafiske forståelsesmodel af Ole Schiørring og Per Kristian Madsen ved Projekt Middelalderbyens udgravninger fra 1979-1981. Et lag er en tolkningsmæssig enhed ud-

skilt på baggrund af visuelle og indholdsmæssige karakteristika, og lagets indhold af fund er kilde til lagets funktion og datering. Serier af overlejrende lag og deres relationer kan afbildes grafisk i en såkaldt *Harris-matrix*. Projekt Middelalderbyens udgravninger baserede sig på en forestilling om, at der kunne opnås væsentlig topografisk viden ved selv meget små udgravninger, men de pauvre resultater af anstrengelserne, især set i forhold til senere opnåede resultater i de samme områder, har afsløret, at disse meget små udgravninger ofte rejser flere spørgsmål, end de besvarer.

Stig Jensens første fortjeneste blev at sikre forbindelserne mellem arkæologien i byen og det åbne land – et arbejde, som kom til udtryk i bebyggelsesprojektet *Mark, land og bebyggelse*. Senere kom påvisningen af parcelstrukturen på markedspladsen og endelig udgravningerne på Rosen Allé og Ribelund med påvisning af gravpladser, bebyggelse og befæstning, som føjede en hel række nye elementer til billedet af Ribe i 700- og 800-tallet. Et andet vigtigt, men sjældent fremhævet træk var, at Stig Jensen var metodisk nytænkende samt logisk og systematisk i sit arbejde. Kort efter hans ansættelse indførtes både nyt journalnummersystem og model for udgravningsregistrering, og allerede i 1980'erne udvikledes den første database til registrering af arkæologiske fund, som siden er blevet videreudviklet til det system, SJM SYS, der anvendes i dag. Også hvad angår systematisk luftrekonoscering og brug af metaldetektor, var museet i fuld gang i 1980'erne.

Den forhistoriske arkæologiske fladeudgravningsteknik og den heraf følgende betoning af den blottede undergrundsflades høje udsagnsværdi introduceredes med succes til større områder på nordsiden af åen. Fladeudgravningsteknikken havde også den store fordel, at den var økonomisk overkommelig, men en forudsætning for dette standpunkt er, at det jordlag, som dækker undergrundsfladen, nødvendigvis må maskinafgraves med et tab af arkæologisk information til følge, som – afhængigt af de lokale formationsprocesser – kan være stort eller mindre.

I Stig Jensens opfattelse af Ribe lå der forud for markedspladsens tilkomst “en lille landsby, eller måske blot et par gårde på nordbredden af Ribe å”, som “måtte vige pladsen for noget andet og større – en markedsplads”. Den forudgående bebyggelse skulle have aflejet det såkaldte *landsbylag* fra ASR 7. Markedspladsens grundlæggelse beskrives som en planlagt “begivenhed”, der kan tidsfæstes mellem 704 og 710, og bag grundlæggelsen antages at stå en magtfuld stormand eller snarere “en kongemagt” (Jensen 1991, 10). Ribes grundlæggelse ses som et vigtigt element i en sideløbende rigsdannelsesproces og koncentration af magt hos en dansk konge i begyndelsen af 700-tallet.

For domkirkesidens vedkommende var Per Kristian Madsens opfattelse, at det oprindelige terræn rummede så mange vådområder, at det måtte fyldes op, før bebyggelse kunne komme til. Synspunktet baserede sig på den geologiske rapport, og fejllantagelsen blev styrende for den videre udvikling af modellen.

Et gennemgående træk ved Ribes arkæologi har været, at museet ikke hidtil har været tæt koblet sammen med en større institution i form af enten Nationalmuseet eller et universitet. Samarbejderne har gennem tiden været mange og generelt af høj kvalitet, men det er karakteristisk, at det ganske lille museum siden 1960'erne har været ansvarlig for, gennemført og publiceret de ikke ubetydelige udgravningsopgaver, som over tid har skabt en arkæologisk samling, hvis omfang overstiger 1 mio. genstande (tabel 4).

På dette punkt adskiller Ribe sig markant fra Nordens øvrige tidlige byer. Udforskningen af Hedeby/Schleswig, Birka, Kaupang og Lund har alle været præget af projekter baseret i centralmuseer eller universiteter. Mens det var Ribes centrale placering i vikingetidens og middelalderens handelsnetværk, som skabte byens rige arkæologiske levn, har det modsat været Ribes perifere placering i 1900-tallets Danmark, som har udstukket rammerne for byens arkæologiske udforskning.

TABEL 4

År	Journal-nr.	Sted	Institution	Udgravningsleder
1911		S. Klemens kirkes tomt	NM	C.M. Smidt
1940-1941		Riberhus	NM	Chr. Axel Jensen
1953-1957	ASR 52/64	Grønnegade	NM	Mogens Bencard
1958		Porsborgs kælder	NM	Hans Stiesdal
1960	ASR 13/60	S. Peders Kirkes tomt	NM	Else-Marie Boyhus
1962	ASR 22+30/62	Quedens Gård/Sortebrg. 7	ASR	Mogens Bencard
1965	ASR 43/64	Sydjysk Landmandsbank	ASR	Mogens Bencard
1963-1969	ASR 30M70	Okholm	ASR/FHM	Mogens Bencard/Hans Jørgen Madsen
1965-1970	ASR 57/64	Dankirke	NM	Elise Thorvildsen
1970	ASR 43M70	S. Nikolaj Kirke og Kloster	ASR	Aino Kann Rasmussen
1973	ASR 6M73	Kunstmuseets Kælder	ASR	Mogens Bencard
1974	ASR 5M74	Dommerhaven	ASR	Mogens Bencard
1975	ASR 4M75	Kunstmuseets Have	ASR	Mogens Bencard
1979-1981	Flere nr.	Projekt Middelalderbyen	ASR	Ole Schiørring/Per Kristian Madsen
1980	ASR 19M80C	Andersminde	ASR	Steffen Stummann Hansen
1982	ASR 270	Nr. Farup	ASR	Stig Jensen/Per Kristian Madsen
1985	ASR 565	Korsbrødregård	ASR	Per Kristian Madsen
1986	ASR 7	Sct. Nicolaj Gade 8	ASR	Stig Jensen
1984-1994	ASR 440	Gl. Hviding	ASR	Stig Jensen
1986-1987	ASR 491	Vilslev	ASR	Stig Jensen
1989	ASR 8	Rosen Allé	ASR	Stig Jensen
1990	ASR 926	Ribelund I	ASR	Stig Jensen
1990-1991	ASR 9	Posthuset	ASR	Stig Jensen
1991	ASR 1000	Ribelund II	ASR	Stig Jensen
1993	ASR 1015	Dagmargården	ASR	Jakob Kieffer-Olsen
1995-1996	ASR 583	Okholm	ASR	Claus Feveile
1998	ASR 1200	Bakelitten	ASR	Lis Andersen
1999-2000	ASR 11	Danielsens Tømmerhandel	ASR	Lis Andersen
2000	ASR 1357	Giørtzvej	ASR	Claus Feveile
2008-2009	ASR 13	Lindegården I	ASR	Morten Søvsø
2010-2011	ASR 2360	Sct. Nicolaj Gade	ASR	Sarah Qvistgaard/Michael Alrø Jensen
2011-2012	ASR 13	Lindegården II	ASR	Morten Søvsø/Troels Bo Jensen
2012	ASR 2391	Ribe Domkirkeplads	ASR	Morten Søvsø/Michael Alrø Jensen

TABEL 4. De væsentligste arkæologiske udgravninger i Ribe og omegn frem til 2016. NM: Nationalmuseet; ASR: Den antikvariske Samling i Ribe; FHM: Forhistorisk Museum Moesgaard.

Bibliografi

- Andersen, L. (1999). Udgravningen under den gamle bakelitfabrik i Slotsgade. *By, marsk og geest*, 11, 29-38.
- Bencard, M. (1973). Ribes vikingetid. En foreløbig redegørelse fra udgravningerne 1972-73. *Mark og Montre*, 1973, 28-48.
- Bencard, M. et al. (1979). Wikingerzeitliches Handwerk in Ribe. Eine Übersicht. *Acta Archaeologica*, 49, 1978, 113-138.
- Bencard, M. et al. (red.) (1981-2010). *Ribe Excavations 1970-76*, 1-6. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Christensen, S.B. (red.) (2010). *Ribe Bys Historie*, 1-3. Århus og Esbjerg: Dansk Center for Byhistorie og Esbjerg Byhistoriske Arkiv.
- Edelberg, L. & Bencard, M. (1962). Ribes lod. *Skalk*, 1962 (3), 20-29.
- Feveile, C. (red.) (2006). *Ribe Studier. Det ældste Ribe*, 1.1. & 1.2. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Frandsen, L.B., Madsen, P.K. & Mikkelsen, H. (1990). Byudgravninger og byarkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-89. *By, marsk og geest*, 1, 1989, 2-27.
- Jantzen, C., Kieffer-Olsen, J. & Madsen, P.K. (1994). De små brødres hus i Ribe. *Mark og Montre*, 1994, 26-36.
- Jensen, S. (1991). *Ribes Vikinger*. Ribe: Den antikvariske Samling.
- Jensen, S. (red.) (1998). *Marsk, land og bebyggelse – Ribegnen gennem 10.000 år*. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, S., Madsen, P.K. & Schiørring, O. (1982). Udgravninger i Ribe 1979-81. *Mark og Montre*, 1982, 50-65.
- Kinch, J.F. (1869). *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen*. Ribe: G.E.C. Gad.
- Madsen, P.K. (1991). Handelskeramik fra middelalderens Grønnegade. *By, marsk og geest*, 2, 3-33.
- Madsen, P.K. (red.) (1999). *Middelalderkeramik fra Ribe – Byarkæologiske undersøgelser 1980-87*. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Moltke, E. (1960). Runepindene fra Ribe. En lyf-stav og et håndtag. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1960, 122-136.
- Nielsen, I. (1985). *Middelalderbyen Ribe*. Viby J: Centrum.
- Skov, H. (1993). Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. *By, marsk og geest*, 5, 1992, 15-22.
- Stiesdal, H. (1968). An excavation in the town of Ribe, Denmark. A Preliminary Report. *Rotterdam Papers: A Contribution to Medieval Archaeology*, 1, 155-160.
- Søvsø, M. (2006). Arkæologiske undersøgelser i Sønderportsgade – Ribes hovedgade gennem 900 år. *By, marsk og geest*, 18, 5-33.
- Søvsø, M. (2009). I hjertet af Ribe. *Skalk*, 2009 (4), 3-8.
- Søvsø, M. (2014). Ansgars Kirche in Ribe. I: Weiss, R.-M. & Klammt, A. (red.). *Mythos Hammaburg. Archäologische Entdeckungen zu den Anfängen Hamburgs*. Hamburg: Hamburg Archäologisches Museum, 245-254.
- Terpiger, P. (1736). *Ripæ Cimbricæ sev urbis Ripensis in Cimbria sitæ descriptio*. Flensburg: Impensis Davidis Korte.

Om forfatterne

Signe Barfoed

University of Kent, Department of Classical and Archaeological Studies

Signe Barfoed er Honorary Research Fellow på University of Kent i England, hvorfra hun blev tildelt en ph.d.-grad i klassisk arkæologi i 2016. Hun har siden 2013 ledet fundregistreringen i forbindelse med de dansk-græske udgravninger i Kalydon. Hun har tidligere arbejdet med arkæologiske fund i Nemea, Olympia, Tyrkiet, Ukraine og Danmark samt på Athens agora.

Søren Handberg

Institutt for Arkeologi, Konservering og Historie, Universitetet i Oslo

Søren Handberg er lektor i klassisk arkæologi på Universitetet i Oslo med en ph.d.-grad i klassisk arkæologi fra Aarhus Universitet i 2010. Han var amanuensis på Det Danske Institut i Athen i årene 2012-2015 og har tidligere gennemført arkæologisk feltarbejde i Athen, Syditalien, Ukraine, Danmark og Norge. Siden 2013 har han ledet det dansk-græske arkæologiske feltarbejde i Kalydon.

Steffen Terp Laursen

Moesgaard Museum, Orientalisk Afdeling

Steffen Terp Laursen er afdelingsleder for Moesgaard Museums orientalske afdeling. Han er cand.mag. i forhistorisk arkæologi fra Aarhus Universitet i 2005 og blev ph.d. samme sted i 2011. Han undersøger international handel og tidlige statssamfund med afsæt i bronzealderriget Dilmun. Han har udgivet en bog om Dilmuns kongegrave, *The Royal Mounds*

of A'ali in Bahrain (2017) og har i fællesskab med harvardprofessor Piotr Steinkeller forfattet bogen *Babylonia, the Gulf Region, and the Indus* (2017).

John Lund

Nationalmuseet, Danmarks og Middelhavslandenes Oldtid

John Lund blev magister i klassisk arkæologi fra Københavns Universitet i 1968, BA i Grækenlandsstudier i 2013 og dr.phil. i 2016 sammesteds på en afhandling om Cyperns keramik fra ca. 300 f.Kr. til 300 e.Kr. Siden 1997 har han været seniorforsker ved Nationalmuseets Antiksamling, Danmarks og Middelhavslandenes Oldtid. Hans primære interesseområder er hellenistisk og romersk tid i Nordafrika, Grækenland, Tyrkiet, Cypern og Syrien, masseproduceret keramik og terrakottalamper som kilde til den antikke økonomi samt forskningshistorie, især 1900-tallets danske arkæologer og andre rejsende i middelhavsområdet.

Eva Mortensen

Centre for Urban Network Evolutions (UrbNet) og Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

Eva Mortensen er ph.d. i klassisk arkæologi og arbejder nu ved Center for Urbane Netværksudviklinger på Aarhus Universitet. Her arbejder hun med historiografi, 1800-talsrejsende og tidlige arkæologiske projekter i Levanten. Bysamfund i den østlige del af det romerske rige er kernen i hendes forskning. Derudover har hun udgivet artikler om blandt andet antikke helte i det tidlig-romerske Lilleasien, og hun er medredaktør på bogen *Antikkens 7 Vidundere* (2017).

Poul Pedersen

Institut for Historie, Syddansk Universitet

Poul Pedersen er klassisk arkæolog, professor emeritus, dr.phil. Han var ansat på *Tidsskriftet Sfinx* 1977-1987 og på Syddansk Universitet 1987-2015 med græsk og romersk kunst og arkæologi som fagområde. Fra 1970 var han medlem af Kristian Jepsens maussollæumsprojekt, og 1987-2015 har han ledet Det Danske Halikarnassosprojekt. Hans forskningstygdepunkter er klassisk græsk arkitektur, antikkens Halikarnassos, Vestlilleasiens arkæologi og kunst og det klassiske i den europæiske arkitekturtradition. Han har holdt talrige foredrag, skrevet mange bidrag til tidsskrifter og bøger og skrevet om græsk kunst og arkitektur til Gyldendals *Oldportalen*.

Birte Poulsen

Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

Birte Poulsen er lektor i klassisk arkæologi ved Aarhus Universitet. Hun har arbejdet med udgravninger i Castor og Pollux-templet på Forum Romanum, en kejserlig villa ved Nemisøen i Italien samt Bodrum, det antikke Halikarnassos, i Tyrkiet. Hun er leder af projektet *Contextualising the past in the Alban Hills*, herunder arkæologiske undersøgelser af den såkaldte Clodiusvilla ved Via Appia. Hendes forskningsområder er romerske helligdomme og religion, romerske villaer samt bystudier i senantikken med særligt fokus på Lilleasien.

Rubina Raja

Centre for Urban Network Evolutions (UrbNet) og Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

Rubina Raja er professor i klassisk arkæologi på Aarhus Universitet og leder af Danmarks Grundforskningsfonds Center for Urbane Netværksud-

viklinger (UrbNet). Hendes forskning har fokus på urbane samfund, og hvordan de ses udtrykt i materiel og skriftlig kultur. Hun har især beskæftiget sig med arkæologi i Mellemøsten, implementering af naturvidenskabelige metoder i arkæologien, historiografi og portrætforskning, og hun er blandt andet forfatter til bogen *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC-AD 250* (2012).

Stine Schierup

Nationalmuseet, Danmarks og Middelhavslandenes Oldtid

Stine Schierup er uddannet mag.art. i klassisk arkæologi fra Københavns Universitet (2008) og ph.d. fra Aarhus Universitet (2014) med afhandlingen *Cultural Encounters – Material Transformations. Studies in the reception of Greek pottery in Southern Italy in the 5th and 4th century BC*. Siden 2014 har hun været ansat som forsker og museumsinspektør ved Nationalmuseets Antiksamling. Hendes primære forskningsfokus er ikonografi og distribution af græsk og syditalisk keramik fra arkaisk til hellenistisk tid samt temaer, der knytter sig til Antiksamlingens historie, herunder genstandenes biografi og repræsentation.

Morten Søvsø

Sydvestjyske Museer

Morten Søvsø er overinspektør ved Sydvestjyske Museer. Han blev cand.mag. i middelalderarkæologi og forhistorisk arkæologi fra Aarhus Universitet i 2004. Samme år blev han ansat på Den antikvariske Samling i Ribe (siden 2008 Sydvestjyske Museer). Hans forskningsfokus er byer og byudvikling i vikingetid og middelalder, arkæologiske udgravninger i komplekse stratigrafier, religiøse institutioner og deres arkæologi samt historisk kortmateriale og det agrare landskab.

Billedkreditering

Der henvises til figurnumre.

Introduktion

Mortensen & Raja

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 5.

Det Kgl. Bibliotek.

1. Oldtime / Alamy Stock Photo.
2. Foto: Nicola Dell'Aquila/Museo Egizio, CC BY 2.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/>.
3. carstenbrandt / istockphoto.
4. Foto: Niels Bargfeldt, med tilladelse fra Aarhus Katedralskole.
5. Det Kgl. Bibliotek.
6. Nationalmuseet, fotograf: Tine Bonde Christensen, CC-BY-SA.
7. The Picture Art Collection / Alamy Stock Photo.
8. Det Kgl. Bibliotek.
9. Det Kgl. Bibliotek.
10. Nationalmuseet; Christian Jürgensen Thomsen, public domain, <http://samlinger.natmus.dk/DO/asset/14070>.
11. Det Kgl. Biblioteks billedsamling, topografisk samling, CC BY-NC-ND 3.0, <http://www.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object406425/da/>; <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.
12. Nationalmuseet; Christian Jürgensen Thomsen, CC BY-SA 2.0, <http://samlinger.natmus.dk/DO/asset/6857>; <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/>, foto: Lennart Larsen.
13. Foto: Niels Bargfeldt.
14. Foto: Niels Bargfeldt.
15. Fra Madsen, A.P. (1872). *Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. Stenalderen*. København: Gyldendalske Boghandel, planche 2.

16. Det Kgl. Biblioteks billedsamling, danske portrætter, CC BY-NC-ND 3.0, <http://www.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object480165/da/>; <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.

17. Carlsbergfondet.

18. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab.

19. Forlaget Vandkunsten.

20. Fra Østrup, J. (1894). *Skiftende Horisonter: Skildringer og Iagttagelser fra et Ridt gennem Ørkenen og Lille-Asien*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.

21. Efter Buhl, M.-L. & Holm-Nielsen, S. 1969. *Shiloh. The Pre-Hellenistic Remains. The Danish Excavations at Tall Sailun, Palestine in 1926, 1929, 1932 and 1963*. Copenhagen: The National Museum of Denmark, plan E og folde ud-kort.

22. Danish-German Jerash Northwest Quarter Project.

23. Korttegnning: Per Baasch Jørgensen.

P.O. Brøndsted

Lund

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 28

nederst. Foto: Jesper Weng.

1. Efter Bundgaard Rasmussen, B. *et al.* (red.) (2008). *Peter Oluf Brøndsted (1780-1842). A Danish Classicist in his European Context*. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab Historisk-filosofiske Skrifter, 31. København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, 48 Fig. 1.

2. Efter Bundgaard Rasmussen, B. *et al.* (red.) (2008). *Peter Oluf Brøndsted (1780-1842). A Danish Classicist in his European Context*. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab Historisk-filosofiske Skrifter, 31. København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, 49 Fig. 2.

3. Efter Bankel, H. (red.) (1986). *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817: Architekt · Zeichner · Bauforscher*. Berlin: Dieter Reimer Verlag, 89 no. 1.1.

4. Wikimedia Commons, public domain.

5. Gengivet med tilladelse af British Museum.

6. Efter Bankel, H. (red.) (1986). *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817: Architekt · Zeichner · Bauforscher*. Berlin: Dieter Reimer Verlag, 90 no. 1.3.

7. Efter Bankel, H. (red.) (1986). *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817: Architekt · Zeichner · Bauforscher*. Berlin: Dieter Reimer Verlag, 90-91 no. 1.4.

8. Korttegnning: Per Baasch Jørgensen. Efter Christiansen, J. (2000). *I lyset fra Akropolis. Danmark og Grækenland i 1800-tallet*. København: Ny Carlsberg Glyptotek, 79-80.

9. Efter Wünsche, R. (2011). *Kampf um Troja. 2000 Jahre Ägineten in München*. Lindenberg im Allgäu: Fink, 75 fig. 75.

10. Efter Wünsche, R. (2011). *Kampf um Troja. 2000 Jahre Ägineten in München*. Lindenberg im Allgäu: Fink, 54 fig. 51.

11. Foto: John Lund.

12. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Reisen und Untersuchungen in Griechenland, nebst Darstellung und Erklärung vieler Neuentdeckten Denkmäler Griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Unternehmungen dieser Art, von Pausanias bis auf unsere Zeiten*, 1. Paris: Didot, pl. 7.
13. Foto: John Lund.
14. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Reisen und Untersuchungen in Griechenland, nebst Darstellung und Erklärung vieler Neuentdeckten Denkmäler Griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Unternehmungen dieser Art, von Pausanias bis auf unsere Zeiten*, 1. Paris: Didot, pl. 6.
15. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Reisen und Untersuchungen in Griechenland, nebst Darstellung und Erklärung vieler Neuentdeckten Denkmäler Griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Unternehmungen dieser Art, von Pausanias bis auf unsere Zeiten*, 1. Paris: Didot, pl. 8.
16. Foto: John Lund.
17. Foto: John Lund.
18. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Reisen und Untersuchungen in Griechenland, nebst Darstellung und Erklärung vieler Neuentdeckten Denkmäler Griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Unternehmungen dieser Art, von Pausanias bis auf unsere Zeiten*, 1. Paris: Didot, vi, pl. 2.
19. Nationalmuseet, Antiksamlingens arkiv.
20. Foto: John Lee.
21. Foto: John Lund.
22. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Reisen und Untersuchungen in Griechenland, nebst Darstellung und Erklärung vieler Neuentdeckten Denkmäler Griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Unternehmungen dieser Art, von Pausanias bis auf unsere Zeiten*, 1. Paris: Didot, pl. 12.
23. Nationalmuseet, Antiksamlingens arkiv.
24. Foto: John Lund.
25. Kunsthistorisches Museum, Wien – KHM-Museumsverband.
26. Foto: John Lee.
27. Gengivet med tilladelse af British Museum.
28. Foto: Jesper Weng.
29. Foto: John Lee.
30. Afbildet med tilladelse fra Bibliothèque Nationale Universitaire i Strasbourg.
31. Efter Brøndsted, P.O. (1826). *Voyages dans la Grèce accompagnés de recherches archéologiques, et suivis d'un aperçu sur toutes les entreprises scientifiques qui ont eu lieu en Grèce depuis Pausanias jusqu'à nos jours*, 1. Paris: Didot.
32. Efter Brøndsted, P.O. (1844). *P.O. Brøndsted's Reise i Grækenland i Aarene 1810-1813*, udgivet af N.V. Dorph. København: Samfundet til den danske Literaturs Stemme, frontispicen.
- K.F. Kinch**
Schierup
- Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 8.
Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
1. Det Kongelige Biblioteks portræt-samling.
 2. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
 3. Efter Kinch, K.F. (1890). *L'Arc de triomphe de Salonique publié sous les auspices de la fondation Carlsberg*. Paris: Librairie Nilsson, pl. I.
 4. Efter Kinch, K.F. (1890). *L'Arc de triomphe de Salonique publié sous les auspices de la fondation Carlsberg*. Paris: Librairie Nilsson, pl. III og VII.
 5. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
 6. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
 7. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
8. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
 9. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, arkivnr. 3265.
 10. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
 11. Foto: Stine Schierup.
 12. Ekspeditionsfoto, Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 13. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 14. Ekspeditionsfoto, Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 15. Ekspeditionsfoto, Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 16. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 17. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 18. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 19. Foto: Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 20. Efter Blinkenberg, C.S. (1941). *De Danske Udgravninger i Lindos. Arkæologiske og Kunsthistoriske Afhandlinger Tilegnede Frederik Poulsen*. København: Gyldendalske Boghandel, pl. 1 og Dyggve, E. (1960). *Lindos: Fouilles d'Acropole 1902-1914 et 1952, III: Le Sanctuaire d'Athéna Lindia et l'architecture lindienne*. Berlin: Walter de Gruyter.
 21. Foto: Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 22. Foto: Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 23. Foto: Stine Schierup.
 24. Foto: Stine Schierup.
 25. Foto: John Lee, Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 26. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
 27. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 28. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 29. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.
 30. Antiksamlingen, Nationalmuseet, Rhodosarkiv.

Harald Ingholt

Raja

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 20. ©

Palmyra Portræt Projektet, med tilladelse fra Ny Carlsberg Glyptotek.

1. © Palmyra Portræt Projektet.
2. Fra Berlingske Tidende, 22. december 1929.
3. Fra Berlingske Tidende, 22. december 1929.
4. © Palmyra Portræt Projektet, med tilladelse fra Ny Carlsberg Glyptotek.
5. Universitätsbibliothek Heidelberg, CC BY-SA 3.0, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>; <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/abameleklazarev1884/0006/image>.
6. © Palmyra Portræt Projektet.
7. © Palmyra Portræt Projektet, udgravningsdagbog 1928, Ny Carlsberg Glyptotek.
8. © Rubina Raja.
9. © Palmyra Portræt Projektet.
10. Korttegning: Per Baasch Jørgensen. Efter Schnädelbach, K. (2010). *Topographia Palmyrena*. Bonn: Habelt.
11. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
12. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
13. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
14. © Palmyra Portræt Projektet.
15. © Palmyra Portræt Projektet.
16. Heritage Image Partnership Ltd / Alamy Stock Photo.
17. The Picture Art Collection / Alamy Stock Photo.
18. © Victoria and Albert Museum, London.
19. © Carlsberg Arkiv.
20. © Palmyra Portræt Projektet, med tilladelse fra Ny Carlsberg Glyptotek.

21. Fra Østrup, J. (1895). Historisk-topografiske Bidrag til Kendskabet til den syriske Ørken. *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 6, Historisk og filosofisk afdeling, 4 (2), 61-91 - Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
22. Fra Politiken 1928.
23. © Palmyra Portræt Projektet.
24. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown, skannet ved Foto/medie-afdelingen, Moesgård.
25. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
26. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
27. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown, skannet ved Foto/medie-afdelingen, Moesgård.
28. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
29. © Palmyra Portræt Projektet.
30. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
31. Antikmuseet, Aarhus Universitet. Foto: Rógvi N. Johansen.
32. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.
33. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.

Frederik Poulsen & Ejnar Dyggve

Handberg & Barfoed

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 11.

Foto: Signe Barfoed.

1. Foto: C. Giatrakos.

2. Korttegning: Per Baasch Jørgensen. Efter Ancient World Mapping Centers À-la-carte Application CC BY-NC 3.0, <http://awmc.unc.edu/awmc/applications/alacarte/>; <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/>.
3. Udarbejdet af N. Michaelides.
4. Det Kgl. Biblioteks billedsamling, 1930-809.
5. Fra Hallager, E. (red.) (2016). *Videnskab & Kunst*. Athen: Det Danske Institut i Athen, 13.
6. Afdelingen for Historiske Arkiver for Antikviteter og Restaurering, Det græske kulturministerie (Kasse 675 Δ, kuvert A 1925). Foto: Signe Barfoed.
7. © Det græske kulturministerie. Foto: Søren Handberg.
8. © Det græske kulturministerie. Foto: C. Giatrakos.
9. Fra Dyggve, E. & Poulsen, F. (1948). *Das Laphrion: Der Tempelbezirk von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Arkaeologisk-kunsthistoriske Skrifter 1,2. København: Munksgaard, tavle XXXIV.
10. © Ny Carlsberg Glyptotek.
11. Foto: Signe Barfoed.
12. Fra Dyggve, E. & Poulsen, F. (1948). *Das Laphrion: Der Tempelbezirk von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Arkaeologisk-kunsthistoriske Skrifter 1,2. København: Munksgaard, 70, fig. 77.
13. © Det græske kulturministerie. Foto: Søren Handberg.
14. Peter Horree / Alamy Stock Photo.
15. Fra Poulsen, F. & Rhomaios, K. (1927). *Erster vorläufiger Bericht über die dänisch-griechischen Ausgrabungen von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filologiske Meddelelser 14,3. København: A.F. Høst, tavle XXIX, fig. 39.
16. © Det græske kulturministerie/ Archaeological Receipts Fund. Foto: Giannis Patrikianos.

17. Fra Dyggve, E. & Poulsen, F. (1948). *Das Laphrion: Der Tempelbezirk von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Arkaeologisk-kunsthistoriske Skrifter 1,2. København: Munksgaard, 153, fig. 164.
18. Fra Dyggve, E. & Poulsen, F. (1948). *Das Laphrion: Der Tempelbezirk von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Arkaeologisk-kunsthistoriske Skrifter 1,2. København: Munksgaard, tavle XXXV.
19. © Ny Carlsberg Glyptotek.
20. Fra Dyggve, E., Poulsen, F. & Rhomaios, K. (1934). *Das Heroon von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter 7,4.4. København: Levin & Munksgaard, 42, fig. 27.
21. © Det græske kulturministerium. Foto: Søren Handberg.
22. Fra Dyggve, E., Poulsen, F. & Rhomaios, K. (1934). *Das Heroon von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter 7,4.4. København: Levin & Munksgaard, 96, fig. 104.
23. © Det græske kulturministerium. Foto: Søren Handberg.
24. Fra Dyggve, E., Poulsen, F. & Rhomaios, K. (1934). *Das Heroon von Kalydon*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter 7,4.4. København: Levin & Munksgaard, 12, fig. 6.
25. Foto: Søren Handberg.
26. © Ny Carlsberg Glyptotek.
27. © Det græske kulturministerium. Foto: Søren Handberg.
28. Foto: Søren Handberg.
29. Fra Dietz, S. & Stavropoulou-Gatsi, M. (2011). *Kalydon in Aitolia Danish/Greek Field Work 2001-2005*. Monographs of the Danish Institute at Athens volume 12 (1). Athens: The Danish Institute at Athens, 53, fig. 19.
30. © Det græske kulturministerium. Foto: Søren Handberg.
31. Foto: Søren Handberg.

P.V. Glob

Laursen

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 25.

© IMA/Ph. Maillard.

1. Korttegning: Per Baasch Jørgensen. Efter kort af Hélène David-Cuny.

2. Stine Wiell.

3. Else Roesdahl.

4. P.V. Glob.

5a. Harald Andersen.

5b. Leif Fritsdal.

6. Torkild Funder.

7. Svend Aage Lorentz.

8a. Moesgaard.

8b. Thomas Fibiger.

9. Moesgaard.

10. Leif Fritsdal.

11. P.V. Glob.

12. Svend Aage Lorentz.

13. Adam Wiehe.

14. P.V. Glob.

15. Peder Mortensen.

16. Loredana Mantello.

17. Flemming Højlund.

18. Harald Andersen.

19. T.G. Bibby.

20. P.V. Glob.

21a. Efter Gadd, C.J. (1932). Seals of Ancient Indian style found at Ur. *Proceedings of the British Academy*, 18, 191-210, Pl. I.

21b. Efter Kjærum, P. (1994) Stamp-seals, seal impressions and seal blanks. I: Højlund, F. & Andersen, H.H. (red.).

Qala'at al-Bahrain: The Northern City Wall and the Islamic Fortress. Jutland Archaeological Society's Publications, 30. Aarhus: Jutland Archaeological Society, 319-340, fig. 1725.

22. Moesgaard.

23. P.V. Glob.

24. Efter Lombard, P. (2016). *Qal'at al Bahrain - Ancient harbour and capital of Dilmun - The Site Museum*. Kingdom of Bahrain: Arabian Impressions, 76.

25a. © IMA/Ph. Maillard.

25b. Efter Lombard, P. (2016). *Qal'at al Bahrain - Ancient harbour and capital of Dilmun - The Site Museum*. Kingdom of Bahrain: Arabian Impressions, 83.

P.J. Riis

Mortensen

Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 8. ©

Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.

1. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

2. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

3. Nordisk Luftfoto, Det Kgl. Bibliotek.

4. Privat familiefoto, Oluf Møller.

5. Nationalmuseet.

6. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

7. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

8. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.

9. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

10. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

11. Fra Riis, P.J. & Buhl, M.-L. (1990). *Hama: Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931-1938, II.2: Les objets de la période dite syro-hittite (âge du fer)*, Nationalmuseets Skrifter, København, fig. 2.

12. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

13. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

14. Marquand Library of Art and Archaeology, Princeton University.

15. © Palmyra Portræt Projektet, venligst stillet til rådighed af Mary Ebba Underdown.

16. Foto: Ross Burns, www.monumentsosyria.com.

17. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

18. Nowico, Det Kgl. Bibliotek.

19. Lokallhistorisk samling.

20. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter Riis, P.J. *et al.* (1970-2015). *Sukas*, I-XI. *Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter. København: Munksgaard.
21. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
22. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
23. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
24. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
25. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter Riis, P.J. *et al.* (1970-2015). *Sukas*, I-XI. *Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter. København: Munksgaard.
26. Antiksamlingen, Nationalmuseet.
27. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
28. Antikmuseet, Aarhus Universitet.
Foto: Rógvi N. Johansen.

Kristian Jeppesen

Pedersen & Poulsen

- Åbningsbillede. Fra udgravningen af Maussollæet; i forgrunden vesttrappen.
Foto: Poul Pedersen.
1. Foto: Sverre Edin.
2. © Lotte Jeppesen.
3. Foto: Kristian Jeppesen.
4. Foto: Niels Hannestad.
5. Foto: Thomas & Poul Pedersen (fotografer).
6. Foto: Halikarnassosprojektet.
7. Foto: Niels Hannestad.
8. Foto: Poul Pedersen.
9. Illustration: Niels Bargfeldt.
10. Illustration: Poul Pedersen; oversættelse af citater efter Isager, J. (red.) (2016). *VITRUV. Om Arkitektur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
11. Foto: Poul Pedersen.
12. Foto: Poul Pedersen.
13. Newton 1862.
14. Foto: Halikarnassosprojektet.

15. Foto: Halikarnassosprojektet.
16. Foto: Poul Pedersen.
17. Foto: Poul Pedersen.
18. Foto: Poul Pedersen.
19. Foto: Poul Pedersen.
20. Foto: Bodrum Museum.
21. Foto: Poul Pedersen.
22. Foto: Poul Pedersen.
23. Foto: Arn O. Gyldenholm.
24. Foto: Poul Pedersen.
25. © The Trustees of the British Museum.
26. Illustration: Birte Poulsen & Poul Pedersen.
27. Fra Özet, A.M. (2009). Halikarnassos'tan bir anıt. *Salmakis Cesmesi. Sanat Dergesi*, 3, 10-11.
28. Illustration: Inger Bjerg Poulsen.
29. Foto: Jacob Isager.
30. Foto: Jacob Isager.
31. Foto: Troels Munk-Olsen.
32. Foto: Birte Poulsen.
33. Foto: Birte Poulsen.

Stiftsfysikus Kiær

Søvsø

- Åbningsbillede. Udsnit af Fig. 8.
Efter pressefoto i Den antikvariske Samlings scrapbog.
1. Det Kgl. Bibliotek. Ribe var afbildet under Helsingør, som er klippet ud her. Kortet sidder i *Civitates orbis terrarum / Georgius Braun et Franciscus Hohenbergius. - Coloniae Agrippinae: Petrum à Brachel, 1612-1618. - Bd. 5, Tvl. 33.*
2. Efter original i Sydvestjyske Museers bibliotek.
3. Efter foto i ASR's topografiske billedarkiv.
4. Efter foto i sagen ASR 52/64.
5. Efter original i Geodatastyrelsen med tilføjelser af Morten Søvsø.
6. Efter *Skalk* 1962:3.
7. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter ortofoto 2011 fra Geodatastyrelsen med tilføjelser af Morten Søvsø.

8. Efter pressefoto i Den antikvariske Samlings scrapbog.
9. Efter Bencard, M. *et al.* (red.) (1981-2010). *Ribe Excavations 1970-76*, 1-6. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, bind 1, s. 7.
10. Foto og tegning: Sydvestjyske Museer.
11. Efter Bencard, M. *et al.* (red.) (1981-2010). *Ribe Excavations 1970-76*, 1-6. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, bind 4, s. 88.
12. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter Jensen, S., Madsen, P.K. & Schiørring, O. (1982). Udgravninger i Ribe 1979-81. *Mark og Montre*, 1982, 50-65.
13. Foto i sagen ASR 440 og ASR440x528.
14. Efter foto i ASR's arkiv.
15. Efter original i Geodatastyrelsen med tilføjelser af Morten Søvsø.
16. Foto i sagen ASR 1843.
17. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter ortofoto 2011 fra Geodatastyrelsen med tilføjelser af Morten Søvsø.
18. Illustration: Flemming Bau.
19. Foto i sagen ASR 990.
20. Illustration: Morten Søvsø.
21. Illustration: Morten Søvsø.
22. Foto i sagen ASR 9.
23. Korttegning: Per Baasch Jørgensen.
Efter ortofoto 2011 fra Geodatastyrelsen med tilføjelser af Morten Søvsø.
24. Efter foto i sagen ASR 1200.
25. Efter foto i sagen ASR 11.
26. Efter foto i sagen ASR 13.
27. Foto i sagen ASR 13.
28. Foto i sagen ASR 13.
- Tabel 1. Morten Søvsø.
- Tabel 2. Efter Feveile, C. (red.) (2006). *Ribe Studier. Det ældste Ribe*, 1.2. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab og Aarhus Universitetsforlag, s. 18.
- Tabel 3. Efter Feveile, C. (red.) (2006). *Ribe Studier. Det ældste Ribe*, 1.1. & 1.2. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Tabel 4. Morten Søvsø.